

Kur'an-ı Kerim'i Tercüme Eden Bir Cariye: Fatma Zaida (v. 1861'den Sonra) ve "L'Alkoran Le Livre Par Excellence" Adlı Eseri

Hidayet Aydar*

Öz

Bu çalışmada bir cariye olan Fatma Zaida'nın hayatı ve Kur'an tercümesi ele alınmaktadır. Fatma Zaida'nın kimliği ve kişiliği irdelendikten sonra, Kur'an'ı tercüme etmeye neden ihtiyaç duyduğu; hangi gerekçelerin onu böyle bir işi yapmaya sürüklediği veya teşvik ettiği, tercümesini hangi hâlet-i ruhiye içinde yaptığı işlenmektedir. Yine çalışmada, Fatma Zaida'nın tercümesiyle özellikle kimlere nasıl bir mesaj vermek istediği üzerinde durulmaktadır. Fatma Zaida, yapmış olduğu Kur'an tercümesiyle murad ettiği hususu gerçekleştirmiş midir? Bu tercümeyle hedefine ulaşmış mıdır? Bu soruların cevabı da araştırılmaya çalışılmaktadır. Daha sonra Fatma Zaida'nın Kur'an tercümesi şekil ve muhteva yönünden incelenmektedir. Fatma Zaida'nın tercümesinin özellikleri, tercümenin Kur'an'ın tamamını mı, yoksa belli bir kısmını mı kapsadığı, eserde nasıl bir tercüme yöntemi uygulandığı da konu edilmektedir. Fatma Zaida'nın tercümesi şekil ve muhteva açısından Kur'an'ın orijinaliyle karşılaştırılmakta; aradaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaktadır. Fatma Zaida tercümesinde sûrelere herhangi bir isim vermemiş, ayrıca sûre içerisinde çok farklı bilgiler vermiştir. Kur'an metnindeki sûrelerle mukayesesi yapıla-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, hidayet@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7563-5073

rak bunların hangi sûrelere tekabül ettiği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Karşılaştırma ve mukayeselerle Fatma Zaida'nın tercümesindeki fazlalıklar ve eksiklikler tespit edilmektedir. Tercümesinde öne çıkan hususlar, üzerinde daha fazla durduğu konular da ele alınmakta ve neden bu hususları daha çok önemseydiği incelenmektedir. Böylece Fatma Zaida'nın tercümesinin başarılı bir tercüme olup olmadığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, tercüme, Fatma Zaida, L'Alkoran.

A Concubine Translator of the Holy Quran: Fatma Zaida (d. after 1861) and Her Work "L'Alkoran Le Livre Par Excellence"

Abstract

This study focuses on the life of Fatma Zaida, a concubine, and her translation of the Qur'an. After analyzing Fatma Zaida's identity and personality, the study examines why she felt the need to translate the Qur'an, what motivated or encouraged her to do so, and in what state of mind she made her translation. The study also focuses on who and what kind of message Fatma Zaida wanted to convey through her translation. Did Fatma Zaida realize what she intended with her translation of the Qur'an? Did she achieve her goal with this translation? The answers to these questions are also tried to be investigated. Then Fatma Zaida's translation of the Qur'an is analyzed in terms of form and content. The characteristics of Fatma Zaida's translation, whether the translation covers the whole Qur'an or a certain part of it, and what kind of translation method is applied in the work are also discussed. Fatma Zaida's translation is compared with the original Qur'an in terms of form and content, and the similarities and differences between them are revealed. Fatma Zaida did not give any names to the suras in her translation and gave very different information within the suras. By making a comparison with the surahs in the Qur'anic text, it is tried to determine which surahs they correspond to. Through comparisons, the excesses and deficiencies in Fatma Zaida's translation are identified. The issues that stand out in her translation and the issues that she emphasized more are also discussed and the reasons why she attached more importance to these issues are examined. Thus, it is also evaluated whether Fatma Zaida's translation is a successful translation or not.

Keywords: Tafsir, Qur'an, translation, Fatma Zaida, L'Alkoran.

Giriş

Öteden beri hanımların Kur'an tercümesi konusundaki gayretleri dikkatimizi celp etmektedir. Bu cümleden olarak Fatma Zaida'nın Kur'an tercümesini görünce buna dair bir çalışma yapmanın gerektiği kanaati hâsıl oldu. Çünkü daha önceki incelemelerimizde Fatma Zaida'nın Kur'an'ı tercüme eden ilk kadın olduğuna dair tespitler yapmıştık. Üstelik bu hanım bir cariyedir ve Kur'an'ı Fransızcaya çevirerek Batı kamuoyuna sunmuştur. Bu açıdan incelemeye değer bir eser olduğu düşüncesiyle üzerinde bu çalışmayı yaptık.

Araştırmalarımızda Fatma Zaida hakkında yeterli derecede bilgi elde etmenin en azından şimdilik mümkün olmadığını gördük. Çünkü konuyla ilgili ansiklopedik, biyografik ve bibliyografik bilgiler veren ulaşabildiğimiz eserlerde Fatma Zaida'yla ilgili bilgi edinemedik. Dolayısıyla eserin mütercimini yeterli derecede tanımak ve tanıtmak imkân dâhilinde olmayacaktır. Bununla birlikte ulaşabildiğimiz bilgileri burada paylaşmanın faydalı olacağına inanıyoruz.

Muhtemelen bazı zorluklar taşıyor olmasından dolayı Fatma Zaida ve tercümesi müstakil çalışmalara yeterli derecede konu olmamıştır. Kur'an tercümeleri mevzusunda bilgi veren genel eserlerde hakkında hiç malumat bulamadık. Bazı eserlerde –özellikle kütüphane kataloglarında-ise Fatma Zaida ve eseri bir-iki cümleyle geçiştirilmiştir.¹

Bu konuda en kapsamlı çalışma Rim Hassen tarafından yapılmıştır.² Hassen'in bu çalışması Fatma Zaida ve tercümesi konusunda yapılmış ilk müstakil çalışma olması hasebiyle oldukça önemlidir. Hassen hem mütercim hem de eser hakkında bazı mühim bilgiler vermiştir. Ancak verdiği bu bilgiler yanında ayrıca cariyelik, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da ve Osmanlı'da cariyelerin durumu,

1 Victor Chauvin, *Bibliographie des Ouvrages Arabes ou Relatifs Aux Arabes Publiés dans L'Europe Chretienne de 1810 a 1885*, Liege – Leipzig, Imp. H. Vaillant-Ca H Manne, 1907, p. 78; Ramin Khanbagi, *Interkulturelle Koran-Bibliographie*, Nordhausen, Traugott Bautz, 2014, p. 15; A.G. Ellis - M. A., *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, Norwich, The Trustees of the British Museum, 1967, vol. 1 p. 890-891; Ali Şevah İshak, *Mu'cemu musannağâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyâd, Dâru'r-rifâi, cilt 2, 1404, s. 23; Fawzi Mikhail Tadros (ed.), *The Holy Koran in the Library of Congress A Bibliography*, Washington, Library of Congress, 1993, p. 37; Muhammed Hemmam Fikrî, *Evâilu tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm fi'l-luğâti'l-Avrûpiyye muhtârât min kunûzi mektebeti't-turâsi'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Katar, Mûessesetu Katar mektebeti't-turâsi'l-Arabî ve'l-İslâmî, 2011, s. 70.

2 Rim Hassen, "From a Slave to a Translator: Conflicts and Mediation in Fatma-Zaïda's Translation of the Quran", *Literary Translation and Cultural Mediators in "Peripheral" Cultures*, ed. Diana Roig-Sanz - Reine Meylaerts, Cham, Springer International Publishing, 2018, p. 211-234.

bazı Batılı yazarların buna dair izah ve yorumları, çok kültürlülük, oryantalizm, çeviri teknikleri gibi tâlî konulara yoğunlaşması, üstelik bunlara fazlaca değinmesi Fatma Zaida ve tercümesiyle ilgili istenen maksadın hâsıl olmasına engel teşkil etmiştir.³ Bununla birlikte Hassen'in bir cariye olarak Fatma Zaida hakkında verdiği bilgiler, tercümesinde kadınlar ve cariyelerle ilgili âyetler üzerinde durup bunlara dair yaptığı karşılaştırmalar ve yorumlar çok değerlidir.

Kur'an tercümesi tarihi deyince akla gelebilecek en önemli isimlerden biri olan Muhammed Hamidullah (v. 2002) da konuyla ilgili kısa makalesinde Fatma Zaida ve tercümesine işaret etmiş, bazı mühim noktalara dikkat çekmiştir. Zaida'nın metninin karmaşıklığına, tercümede âyetler arasına âyetlerde yer almayan cümlelerin karıştırıldığına, sûre ve âyet düzeninin olmayışına, zaman zaman bir sûredeki âyetlerin başka bir sûredeki âyetlerle karıştırıldığına işaret eden Hamidullah, bundan dolayı haklı olarak Zaida hakkında bazı kuşkular dile getirmiştir.⁴

Omar Sheikh Al-Shabab da yaptığı çalışmalarda Fatma Zaida'nın tercümesinde içinde yaşadığı kültürel ortamın etkisinde kaldığını ve tercümesinde bu unsurları öne çıkardığını bazı örneklerle işlemiştir.⁵

Biz oldukça önemli gördüğümüz bu çalışmalarda dile getirilen hususlar yanında özellikle Fatma Zaida'nın tercümesi üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz. Bu noktadan hareketle diğer çalışmalardan farklı bir şekilde tercümesinin tümü üzerinde bazı değerlendirmeler yapıp muhtelif âyetler konusundaki izahlarını göz önünde bulundurarak eserini Türk kamuoyuna takdim etmeyi arzuluyoruz. Bugüne kadar Fatma Zaida'nın tercümesi hakkında Türkçe olarak derli-toplu herhangi bir çalışmanın⁶ mevcut olmaması da bu makaleyi yazmamızı gerekli kılan hususlardan biri olmuştur.

Bir hanım tarafından yapıldığını tespit edebildiğimiz ilk Kur'an tercümesi, bu çalışmada kendisinden bahsedilecek olan Fatma Zaida'nın tercümesidir.⁷ O

3 Hassen, "From a Slave to a Translator", p. 211-219.

4 Muhammed Hamidullah, "Le Centenaire Du Coran de Fatma Zaïda, Un Mystérieux Ouvrage", *Scribd*, 2018.

5 Omar Sheikh Shabab, "The Evolution of Translation Culture: Translating the Holy Quran into French", *Journal of King Saud University Languages and Translation*, vol. 15, 2003/1423, s. 21-48; Umar Aḥmad Şaiḥ aş-Şabāb, *Linguistic interpretation: the interpretive frame and first person domain*, Saudi Arabia, King Faisal University Press, 2017, p. 258-263.

6 Ayrıca bk. Hidayet Aydar, "Dünya Dillerindeki Kur'ân Tercümeleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme", *Tafsir Dergisi*, cilt 2, sayı 1, Mayıs 2022, s. 23.

7 Rim Hassen - Adriana Şerban, "Translation of Religious Writings", *An Encyclopedia of Practical Translation and Interpreting*, ed. Chan Sin-Wai, Hong Kong, The Chinese University of Hong Kong, 2018, p. 335.

aynı zamanda Kur'an'ı bir Batı diline çeviren ilk Müslümandır. Zira Fatma Zaida'dan önce Kur'an'ı Batı dillerine tercüme eden herhangi bir Müslüman tespit edemedik. Gerçi Kur'an bir Tatar Müslüman olan Jan Selim Murza Tarak Buczacki (v. 1857) tarafından Polonya dili olan Lehçeye tercüme edilmiş ve 1858 yılında Varşova'da basılmıştır,⁸ ancak Fatma Zaida'nın tercümesiyle aynı yıllara rast gelen bu tercümenin bilhassa bu dili konuşan Tatar Müslümanlar için yapılmış olduğu göz önünde bulundurulunca yine ilk sırada Fatma Zaida'yı zikretmek mümkün olur.

Kadınlar tarafından 1950'li yıllardan sonra muhtelif Kur'an tercümeleri yapılmıştır. Bunlarla ilgili ayrı bir makalede detaylı bilgi vermeyi düşünüyoruz.⁹ Burada ise bu hanımların ilki olan Fatma Zaida ve tercümesi üzerinde duracağız. Zaida'nın Müslüman bir cariye olarak Portekiz gibi bir ülkede Kur'an'ı tercüme etmeye neden kalkıştığını öğrenmeye çalışacağız; kendisi ve eseri hakkında bilgiler vereceğiz. Çalışmada önce Fatma Zaida'nın hayatı, sonra tercümesi üzerinde durulacaktır.

1. Fatma Zaida'nın Hayatı

1.1. Fatma Zaida'nın Kimliği ve Kişiliği

Asıl isminin ne olduğunu bilemediğimiz¹⁰ Fatma Zaida¹¹ Kur'an'ı 1861 yılında *L'Alkoran le Livre par Excellence* adıyla Fransızcaya tercüme etmiştir.¹²

- 8 Maciej Konopacki, "Polonya'da Kur'an-ı Kerim Tercüme Tarihi Bibliyografya ile Birlikte (1)", çev. İhsan Süreyya Sırma, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, cilt 3, 1979, s. 414; Czesław Łapicz, "Niezwykłe losy pierwszego drukowanego przekładu Koranu na język polski (The Curious History of the First Polish Printed Translation of the Quran into Polish)", *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza*, vol. 20, no. 2, 2013, p. 129-133.
- 9 Ayrıca bk. Rim Hassen, "English Translation of the Quran by Women: The Challenges of 'Gender Balance' in and Through Language", *MonTI. Monografias de Traducción e Interpretación*, no. 3, 2011, p. 211-230.
- 10 İsmi hakkında bk. Hassen, "From a Slave to a Translator", p. 214.
- 11 İlginç bir şekilde 1794 yılında vefat etmiş olan Chamfort'un bir tiyatro oyunundaki karakterlerin adı da Fatma ve Zaida diye geçiyor. Bk. Nicolas Chamfort, "The Merchant of Smyrna", *Isle of Slaves and Other Plays*, ed. Frank J. Morlock, Maryland, Wildside Press LLC, 2013, p. 66-102.
- 12 Chauvin, *Bibliographie des Ouvrages Arabes*, p. 78; Khanbagi, *Interkulturelle Koran-Bibliographie*, p. 15; Abdelhamid Drira, "Kazimirski dans L'histoire du Coran : Histoire de la Traduction du Coran du XIIe s. au Debut du XXe s.", *The Arabist Budapest Studies in Arabic 40*, ed. K. Dévényi, Budapest: Eötvös Loránd University Chair For Arabic Studies & Csoma de Kőrös Society Section of Islamic Studies, 2019, p. 30-32; Sage Jr Woolworth Wm., "A Bibliography of Koran Texts and Translations Linguistically and Chronologically Arranged", *The Muslim World*, vol. 17, no. 3, 1927, p. 284.

Hayatı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Fatma Zaida ile ilgili en önemli bilgileri tercümesinin kapağında ve iç sayfalarda yer alan bazı notlarda yine kendisi vermiştir.¹³ Burada bu hanımın “Bünyamin Ali Efendi Ağa’dan dul cariye-odalık”¹⁴ bir hanım olduğu anlaşılmaktadır.

Bir cariye-odalık olan Fatma Zaida esas itibariyle savaş esiridir. Ganimet olarak Bünyamin Ali Efendi Ağa’nın payına verilmiştir veya bu zat tarafından satın alınmıştır; genç ve güzeldir; cariyesi olduğu Bünyamin Ali Efendi Ağa’nın odalıdır. Kendisine “cariye-odalık” demesi bunu gösterir. Muhtemelen sahibi Bünyamin Ali Efendi, onu daha sonra eş yapmıştır. Ölüncü de Fatma Zaida dul kalmıştır. “Dul” derken bu durum kastedilir.

Onun cariye olması, daha sonra göreceğimiz üzere ilgili âyetlerin tercümesi esnasında düştüğü notlara da yansır. O, köle ve cariyelerle ilgili âyetlerde okuyuculara onlar hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Efendisi olan ve muhtemelen on dokuzuncu yüzyıl İstanbul’unda yaşayan Bünyamin Ali Efendi Ağa hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu arada sahibinin adının Bünyamin Ali Efendi Ağa diye kaydedilmiş olmasına da dikkat çekmek isteriz. Türkçede aynı anda hem Efendi hem Ağa kelimeleri bir arada kullanılmaz. Acaba bu isim Bünyamin Ali Ağa idi de Fatma Zaida, efendisi olması hasebiyle bu kelimeyi de eklemiş olabilir mi?

1.2. Fatma Zaida’nın Mensubiyeti

Fatma Zaida, iyi derecede Fransızca, bunun yanında İtalyanca ve Portekizce bilmektedir. Nitekim tercümesini Fransızca yapmış, bu işi yapmadan önce de İtalyanca tercümeleri incelemiştir. Bundan hareketle Fatma Zaida’nın uyruk olarak bu ülkelerin birinden olması gerektiği söylenebilir. Tercümesini Fransızca yaptığı, dolayısıyla Fransızca’yı çok iyi bildiği göz önünde bulundurulursa Fransız; ayrıca Lizbon’da ikamet etmiş olması ve tercümesini burada bastırması hasebiyle Portekizli olabileceği düşünülebilir.¹⁵ “A Spanish Mahometan lady” denerek İspanyol bir Müslüman hanım olduğu da ileri sürülmüştür.¹⁶

Arapça ve Avrupa dillerini mukayese etmesinden hareketle Arapça da bildiğini söylemek mümkündür.¹⁷ Esasen tercümesinin üzerinde yazılı olan “Traduc-

13 Fatma Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, Lisbonne: Imprimerie de la Société Typographique Franco-Portuga, 1861, p. 2-7.

14 “Fatma Zaida Djarié-Odalyk-Doul’den Beniamin-Aly Efendi Agha”.

15 Ayrıca bk. Hassen, “From a Slave to a Translator”, p. 215.

16 Anonymous *Notes and Queries: Volume III*, BoD – Books on Demand, 2020, p. 218.

17 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 3-4.

tion Textuelle de l'Arabe" ifadesinden bunu anlayabiliyoruz. Burada tercümenin Kur'an'ın Arapça aslından yapıldığı ifade edilmiştir. Buna göre Fatma Zaida, Arap dilinin en edebi metinlerinden biri olan Kur'an'ı tercüme edebilecek kadar yeterli düzeyde Arapça bilmektedir.¹⁸ Muhtemelen bundan dolayı onun Mağripli/Faslı veya Suriyeli yahut Mısırlı olabileceği de söylenmiştir.¹⁹ Bu iddia-nın neye dayanarak ve hangi vasfından dolayı ileri sürüldüğü belirtilmemiştir. Arapça biliyor olmasından dolayı böyle düşünülmüş olabilir. Ancak bize göre Zaida'nın Müslüman memleketler olan Mağrip veya Mısır yahut Şam'dan olma ihtimali oldukça düşüktür. Buralarda sahibi Bünyamin Ali Efendi'yle birlikte bulunmuş olabilir, fakat tercümesini Fransızca yapmış olması, İtalyanca, Portekizce gibi Batı dillerine vakıf olması, İstanbul'daki bir şeyhten dinî eğitim almış olması gibi hususlar sebebiyle köken olarak bu memleketlerden olduğuna ihtimal vermiyoruz.

1.3. Dinî Eğitimi ve Hocası Mehmet Abdel

Fatma Zaida, "İstanbul'daki Muhterem Beyefendi ve Saygın Şeyh (Derviş) Mehémet-Abdel'e ithaf edilmiştir" başlığıyla tercümesinin başında "Okuyucuların Dikkatine" kısmının hemen ardından şeyhine yazdığı bir mektuba yer vermiştir. Mektubunda "Çok sevilen ve saygı duyulan Mehemet-Abdel" diye hitap ettiği şeyhine; "değerli dinî hocam" dediği bu zata yaptığı Kur'an çevirisini ithaf ettiğini belirtmiştir. Bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla bu kişi, Fatma Zaida'nın hidayete ermesine, kalbinin kapılarının İslam'a açılmasına vesile olmuştur. Tercümesini bir teşekkür olmak üzere ona ithaf etmiştir.²⁰

Eserde ismi Mehemet Abdel olarak verilen bu zatın kimliği hakkında, ismin farklı versiyonlarını da hesaba katarak yaptığımız incelemelerde herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Fatma Zaida yukarıda hocasına yazdığı mektubun sonunda "Öğrencinizin, cennette yüce bir makamda olmanız, burada huzur içinde yaşamanız için yaptığı dilekleri kabul edin. Selametle kalın. Allah'a hamd, Peygamberine selam olsun!"²¹ diyerek şeyhine olan bağlılığını ifade etmiştir.

Baştan sona şeyhine karşı samimi cümleler ve sıcak ifadeler taşıyan²² mektubun sözü geçen şeyhe gönderilip gönderilmediğini, gönderildiyse ithaf ettiği

18 Hassen, "From a Slave to a Translator", p. 214.

19 Fikrî, *Evâilu tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 70.

20 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 5.

21 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 6.

22 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 5-6.

Kur'an tercümesinin de ek olarak iletilip iletilmediğini, bunların şeyhe ulaştırılıp ulaştırılmadığını bilemiyoruz. Mektubu, tercümesinin başına koymuş olması, hocasına duyduğu vefa ve minnetin bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

1.4. Fatma Zaida, İstanbul ve Türkler

Mektup, bize Fatma Zaida'nın Türkiye ve İstanbul hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Zira mektubunda saygı ve minnetle yâd ettiği ve tercümesini ithâf ettiği âlim/derviş bir zat olan şeyhi Mehemet Abdel burada yaşamaktadır. Buna göre Fatma Zaida bir süreliğine de olsa İstanbul'da yaşamıştır. İstanbul'da geçirdiği günlerine bakarak Türkçe öğrenmiş olduğunu söyleyebiliriz.²³ Kitabın kapağında kendisi hakkında "Fatma Zaida Djarié-Odalyk-Doul'den Benjamin-Aly Efendi Agha" diye yazmış olması onun az da olsa Türkçe bildiğinin kanıtıdır. Zira Kur'an tercümesinin kapağında yazılı olan bu cümle -her ne kadar düzgün değilse de- kısmen Türkçedir. Ayrıca Fatma ismi de, aslı Arapça Fâtıma olan ismin Türkçeleştirilmiş halidir. İkinci ismi olan Zaida da yine Türkler arasında bayanlar için sıkça kullanılan Zahide isminin bozulmuş hali olmalıdır.²⁴

Fatma Zaida, Fransız, Portekizli ve İtalyan kadınların, Türkiye'deki kadınlardan bahisle onların çok mutsuz olduklarını söylediklerini belirtiyor,²⁵ sonra şöyle diyor: "Şayet harem hayatını²⁶ görselerdi onların ne kadar mutlu olduklarını

23 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 3-4.

24 Ayrıca bk. Hassen, "From a Slave to a Translator", p. 214.

25 Batılıların gözünde müslüman kadının konumu için bk. Mohja Kahf, *Western Representations of the Muslim Woman*, Austin, University of Texas Press, 1999, p. 10-174; Sirin Dureidi, "Multicultural Perspectives on the Representation of Muslim Women How it Influences the Self-Representations of Young Muslim Women in Istanbul and Bremen: A Comparative Study, (Master's Thesis)", Kadir Has University School of Graduate Studies Communication Studies, İstanbul, 2020, s. 18-38.

26 Harem hayatı ve Batılıların gözünde harem için bk. Mehmet İpşirli, "Harem (Osmanlı Devleti'nde Harem)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 135-138; Nilüfer Özcan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Harem Kurumu", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, sayı 28, 2003, s. 77-87; Alev Baysal, "Batılılar Gözüyle Harem: Gerçek Ve Fantezi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt 4, sayı 1, 2009, s. 591-603; *Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları Leyla Saz*, ed. Sedat Demir, İstanbul, Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012, s. 13212-; Deniz Maden, "Batılı Seyyahlara Göre Osmanlı Haremi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2010, s. 5-80; Ann Chamberlin, *Hadım Edilmiş Bir Aşk Safiye Sultan*, çev. Solmaz Kamuran İstanbul, ts.; *İmparatorluktan Portreler Suna ve İnan Kıracı Vakfı Kolleksiyonundan Seçilmiş Yapıtlarla 18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Dünyası ve Osmanlılar Sergi Kataloğu*, ed. Semih Rifat v.dig., Pera Müzesi Yayını, 2005, s. 90-149; Kenan Ziya Taş, *Osmanlı Devletinde Harem Hayatı*, İstanbul, Kripto

anlayıp onlara imreneceklerdi.” Bize göre Zaida burada “harem” kelimesi ile aile hayatını/ev ortamını murat etmiştir. İlk vahyin nüzülü konusunda verdiği bilgilerde Hz. Peygamber’in meleği görüp korkuyla evine dönüşünü anlatırken yine “harem” kelimesini kullanmış olması²⁷ bunu gösteriyor. Bundan, İstanbul’daki aile hayatı hakkında da bilgi sahibi olduğunu, kadınların buralardaki yaşantılarını bildiğini anlıyoruz.

Fatma Zaida tercümesinin muhtelif yerlerinde Türklere, Türklerin yaşadığı coğrafyalara dikkat çekmiş ve haklarında sitayışkârâne ifadeler kullanmıştır.²⁸ Yine zaman zaman parantez içinde Tanrı kelimesini istimal etmiştir.²⁹ Bütün bunlar onun Türkçe bir isim alacak, Türkçe cümle ve kelimeler kullanacak kadar Türkçeye aşina olduğunu, Türkler arasında bir süre kaldığını, Türk kültüründen etkilendiğini gösterir.

1.5. Kur’an Bilgisi ve Dinî Hassasiyeti

Fatma Zaida “Okuyucuların Dikkatine” başlıklı mukaddimede Hristiyan dininin Roma, Yunan, Lüteriyen ve Kalvinist gibi farklı mezheplere ayrılması gibi, İslam dininin de birkaç farklı mezhebe ayrıldığına işaret etmiştir. Yine o, Batılıların iddia ettiği gibi Kur’an’ın, Peygamber’in yazmış olduğu bir kitap olmadığını, Allah’ın ona indirdiği vahiylerden oluştuğunu belirtmiştir. O, Hz. Peygamber’in bir araya getirip oluşturduğu Kur’an’ın Kâbe’de³⁰ tutulduğunu, Arabistan’da, Mısır’da, “Avrupa’nın Türkiye”sinde ve Asya’da dağıtılan Kur’anların ondan alındığını yazmıştır. Onun deyiimiyle “Muhammed’in yolunu/sünnetini takip edenler veya gerçek müminler”³¹ yani Sünniler diyebileceğimiz kesimler tek gerçek olan bu Kur’an’ı takip ediyorlar.³²

Onun ifadesiyle “İran’da Peygamber’in damadı Ali” tarafından yazıldığına inanılan bir Kur’an takip ediliyor. “Ali’nin takipçilerinin” yani Şia’nın takip ettiği bu Kur’an diğerinden kısmen farklıdır. Onun tavsifine göre Fârisîlerin kullandığı bu Kur’an’ın sûreleri, roman bölümleri gibi başlıklara sahiptir. Ayrıca aynı sûreler kitap boyunca üç-dört defa tekrar edilmektedir. Fatma Zaida,

Yayınları, 2013; İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2008; T. Cengiz Göncü, *Osmanlı’da Harem ve Cariyelik*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015.

27 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 8.

28 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 263.

29 Bk. Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 14.

30 (la mosquée de la Kahaba à la Mecque).

31 (les Mohammétans ou les vrais croyants).

32 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 3.

Kur'an olduğu düşünölen bu kitabın Fransızcaya çevrildiğini, kendisinin bunu okuduğunu, bir Müslöman olarak hiçbir şey anlamadığını yazmıştır.³³

Yine onun ifadesiyle “önlü savaşı Ömer”in yani Hz. Ömer’in de Kur'an olduğu iddia edilen bir kitabı vardır. Bu kitapta daha çok savaş hakkında bilgiler ve söylemler bulunmaktadır; kitap günlük yaşam hakkında çok az şey barındırmaktadır. “Ömer’in yandaşları” dediğı Afrika'nın gezici grupları olan kabileler, Fas, Tunus ve Cezayir’de yaşayan Arap asıllı Afrikalılar (Moors) bunu takip ediyorlar; mekteplerinde bu nüshanın tercümelerini okutuyorlar. Bu yüzden öğrenciler Kur'an hakkında yanlış bir fikre sahip olmakla kalmıyor, Arapça bile öğrenemiyorlar.³⁴

Ardından Kur'an'ın bir tane olduğunu, bu şekilde birbirinden farklı nüshalarının bulunduğunu söyleyip onu farklı mezheplere göre ayırıştırmanın hakikati yansıtmadığını belirtmiştir.³⁵ “Evrensel bilgiyi öğrenmek isteyen herkes, bu gerçeğı aramalı ve hatadan kaçmalıdır”³⁶ diyerek mukaddimesini bitirmiştir.

Buradan Fatma Zaida'nın, belli ölçüde İslâmî bir hassasiyetinin olduğı anlaşıyor. Zira hocasına yazdığı ve Kur'an tercümesinin başında yer verdiği mektupta İslam ve Müslömanlar, Kur'an ve Müslöman kadınlar hakkında Avrupa'da duyduklarını ona anlatmış, bu yanlış kanaat ve fikirlerden rahatsız olduğunu belirtmiş ve doğrusunu anlatmak için bu çeviriyi yaptığını yazmıştır.³⁷

Hamidullah da Fransızca ve İtalyanca bildiğı belirtilen bu hanımın Müslöman olduğunu söylemiş, tercümesindeki notlarda ve önsözde İslam'ı müdafaa yönünde bazı ifadelerin yer aldığını kaydetmiştir.³⁸

1.6. Vefatı ve Vefat Ettiğı Yer

Fatma Zaida bir şekilde Portekiz'e gelip yerleşmiş ve tercümesini de Portekiz'de yazmıştır. Ancak neden ve nasıl Portekiz'e gelmiş ve hangi gerekçeyle oraya yerleşmiştir? Orada nasıl bir hayat yaşamıştır? Bu soruların cevabı sademinde net bilgiler sunmak mümkün değildir. Zira bunlara dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Yukarıda Lizbon'da ikamet ettiğine göre Portekizli olabileceğine işaret etmiştik. Şu da düşünülebilir: Fatma Zaida cariye –üstelik odalık- olduğuna göre muhtemelen sahibi Bünyamin Ali Efendi, ticaret maksadıyla buraya gelmiş ve cariyesini de beraberinde getirmiştir. Acaba sahibi burada ölmüş olabilir mi?

33 Zaida, *L'Alkoraan: Le Livre Par Excellence*, p. 3.

34 Zaida, *L'Alkoraan: Le Livre Par Excellence*, p. 4.

35 Zaida, *L'Alkoraan: Le Livre Par Excellence*, p. 4.

36 Zaida, *L'Alkoraan: Le Livre Par Excellence*, p. 4.

37 Zaida, *L'Alkoraan: Le Livre Par Excellence*, pp. 5-6.

38 Hamidullah, “Le Centenaire Du Coran de Fatma Zaïda”, 2018.

Bundan dolayı o da burada kalmış olabilir mi? Ticaretle uğraştığına göre sahibinden yüklü miktarda para/mal Fatma Zaida'ya kalmış, o da bununla Lizbon'da rahat bir hayat yaşamış olabilir mi? Aslen Portekizli olduğundan, efendisi ölünce memleketine geri dönmüş olabilir mi? Bu sorular ve cevapları birer ihtimalden ibarettir.

Fatma Zaida'nın 1861 yılından sonra vefat ettiği muhakkaktır ancak hangi yıl öldüğü, Lizbon'da mı yoksa başka bir yerde mi vefat ettiği, nereye gömüldüğü, dul olması hasebiyle eş statüsüne yükselmiş olmasından dolayı çocuklarının olup olmadığı, Lizbon'da ne kadar bir süre ve hangi şartlar altında yaşadığı gibi hususlar hakkında da bir şey söylemek şimdilik imkan dahilinde değildir.

2. Kur'an'ı Tercüme Etmeye İhtiyaç Duymasının Sebebi

Fatma Zaida, şeyhine yazdığı mektubunda neden Kur'an'ı Fransızcaya tercüme ettiği konusunda bazı bilgiler vermiştir. Onun Avrupa kamuoyunda Kur'an hakkında ortaya çıkmış yanlış ve maksatlı kanaatleri bertaraf etmek ve bu konuda doğru bilgi sunmak gayesiyle bu işi yaptığı anlaşılmaktadır.³⁹ Sadece kitaplarda değil Avrupa'da basılmış olan Kur'an tercümelerinde de aynı yanlış ve maksatlı kanaat mevcuttur. Nitekim yukarıda geçtiği üzere inceleme imkânı bulunduğu on civarındaki Fransızca ve İtalyanca tercümelerde Kur'an hakkında yanlış düşüncelerin ifade edildiğini belirtmiştir. Bu tercümesiyle, Batılıların, Kur'an'ın Peygamber'in yazmış olduğu bir kitap olduğu şeklindeki yanlış fikirlerini tashih etmeye çalıştığını kaydetmiştir.⁴⁰

Yine o, Avrupa'da Kur'an'la ilgili garip şeyler duyduğunu; Portekiz'de bazıların, Peygamber'in mucizelerinden; parmağıyla Ay'ı ikiye böldüğünü söylediklerinden bahsetmiştir. Fransa'da da Müslümanların kendi dinlerinden olmayan herkese lanet ettiğini duyduğunu söyleyen Fatma Zaida, Batıda Türklerin ve Arapların cahil olduklarına, Kur'an'ın cehaleti emrettiğine dair bir algının varlığından söz etmiştir; Hıristiyanların bu algılarını değiştirmek ve yanlışlarını düzeltmek maksadıyla bu tercüme yapıtığını yazmıştır.⁴¹

Fatma Zaida yukarıda hocasına yazdığını belirttiğimiz mektubunun sonunda "Görüyorsun ki, en şerefli şeyh! Amacım, yüce Rabbin 'Doğruyu göstererek yalanları ortadan kaldırım' şeklindeki emrine uygundur"⁴² diyerek Kur'an'ı tercümedeki maksadını belirtmiştir. Buradan, tercümesini Batılıların Kur'an, İslam,

39 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 6.

40 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 3.

41 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 5-6.

42 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 6.

Hız Muhammed, Müslümanlar, Türkler, Araplar hakkındaki yanlış algılarını düzeltmek, Batılılara bu konularda doğruyu anlatmak üzere yaptığı anlaşılmaktadır.

Fatma Zaida'nın, Kur'an'ı tercüme etmek yerine İslam'ı, Müslümanları anlatan bir kitap yazarak muhataplarına mesajını iletmesi mümkün değil miydi? Neden bunun için Kur'an'ı tercüme etmeyi tercih etti? Şeklinde akla gelebilen bir suale, "İslam'ın temel kitabı olan Kur'an üzerinden bu mesajları vermenin daha etkili ve kalıcı olacağını düşündüğünden böyle yapmıştır" diye cevap verilebilir. Herhangi bir kitabın insanlar üzerindeki etkisi, insanların ilgi ve dikkatini çekmesi, Kur'an tercümesinin meydana getireceği etki ve ilgi kadar olmayacağından böyle yapmış olabilir. Ayrıca yaptığımız araştırmalarda söz konusu bu tercümeden başka bir eserin olmadığını tespit ettik. Bazı kaynaklarda ona atfen *Note on the Koran* adlı bir eserden bahsedilse⁴³ de bunun mevzubahis Kur'an tercümesi olduğunu gördük; bu isim de eserin yeni bir ismi değil, Kur'an'la ilgili bir eser olduğuna dair düşünülen bir nottur.

Bu görevi üstlenmeden önce Fransa ve İtalya'dan tercüme getirttiğini, bu tercüme Kur'an'ın aslına uygun olmadığını, hem Fransızca hem de İtalyanca olarak okuduğu on tercümeden hiç birinin diğeriyle aynı olmadığını belirtmiş; "şayet bu şekilde doğru bilgileri onlara anlatmazsak böyle bir saçmalık ve yalanlar labirentinde birbirimizi doğru tanıyamayacağız" demiştir. Kur'an'ın "bilmeden konuşmayın" dediğini yazan Fatma Zaida, Hristiyanların İslam hakkında bilmedikleri hususları konuşup durduklarını belirtmiş; yapmış olduğu bu tercüme okuyanların Kur'an hakkında bu kadar basit konuşamayacaklarını, kendisine katılacaklarını anlatmıştır. Ona göre "Allah cehaleti bağışlar, fakat cahil olanlara bir an evvel öğrenmelerini emreder."⁴⁴

3. Fatma Zaida'nın Kur'an Tercümesi

3.1. Tercümenin Şekilsel Özellikleri

Fatma Zaida'nın yapmış olduğu tercüme kapağında da belirtildiği üzere *L'Alkoran! Le Livre Par Excellence* (Kur'an: Mükemmel Kitap) adını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşıldığı gibi eser Fransızca Kur'an tercümesidir. Bu başlığın altında "Faita par Fatma-Zaida" yazılarak Fatma Zaida tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Ardından yukarıda geçtiği üzere Fatma Zaida'nın cariye-odalık-dul bir kadın olduğu; eserin telif hakkının mütercime ait bulunduğu; 1861 yılında Portekiz'in başkenti Lizbon'da basıldığı belirtilmiş ve basan yayınevini ismi ve adresi verilmiştir.

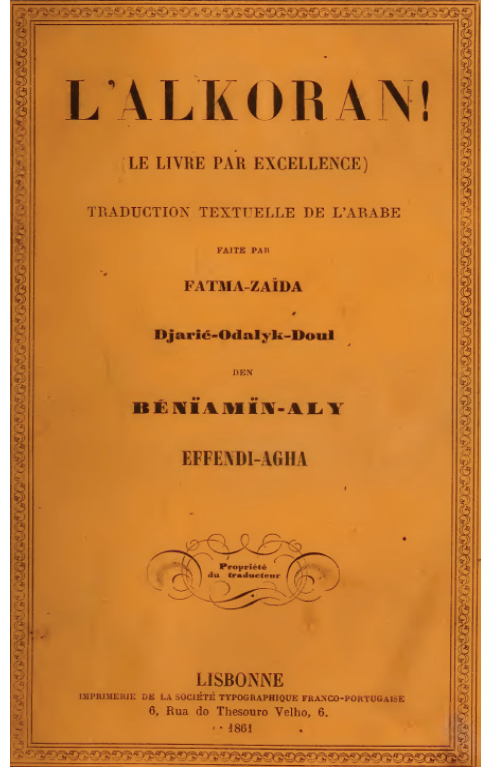
43 Robert Owen, *A Treatise of Dogmatic Theology*, London, J. T. Hayes, 1887, p. 476.

44 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 5-6.

Sadece Fransızca tercümeyi muhtevî olan eserde Arapça âyetler mevcut değildir. İlk sûre olan Fatiha hariç hiçbir sûrenin ismi verilmemiştir; mütercimim kendince âyet diye verdiği cümlelere numaralar verilmiştir.

Eserde sûreler elde mevcut Mus-haf sırasına göre değil hangi esasa dayandığı meçhul olan karmaşık bir şekilde dizilmiştir. "Avant l'Hégire" diyerek evvela hicretten önce Mekke'de inen sûreler verilmiştir.⁴⁵ Bunlar da (Fatiha hariç) sûrelerin adı verilmeden ikinci, üçüncü, dördüncü sûre şeklinde zikredilmiştir. İlerleyen sayfalarda "Depuis l'Hégire" (Hicretten sonra) diyerek Medine'de inen sûrelere geçilmiştir.⁴⁶ Ancak bundan önce mütercim hicret kelimesinin anlamı, milâdî olarak ne zaman gerçekleştiği hakkında kısa bir bilgi vermiştir.⁴⁷ Bu

eserin sadece Kur'an çevirisi olması hasebiyle hicret hakkında fazla bilgi vermeyeceğini belirttiikten sonra Medine'de inen sûrelere geçmiştir. Burada yine sûre isimleri verilmeden sadece birinci, ikinci, üçüncü sûre şeklinde yine birden başlayarak sûre numaraları verilmiştir. Fakat hicretten önce-hicretten sonra ayrımına harfiyen riâyet edilmemiştir. Nitekim sayfa 62'den itibaren Medine'de inen sûreler verilmeye başlandığı halde sayfa 188'de verilen altıncı sûrenin ve devamında gelen diğer bazı sûrelerin Mekke'de indiği belirtilmiştir. Sayfa 280'de yer alan yirmi birinci sûreden itibaren yine Medine'de inenler verilmiş, ardından yine mekkî sûrelere geçilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar nüzul sıralaması esas alındığı ima ediliyorsa da buna riâyet edilmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bundan dolayı mesela Medine'de indiğini belirttiği bazı sûrelere 62, 63, 64 gibi numaralar vermiştir. Hâlbuki Medine'de bu kadar sûrenin inmiş olması mümkün değildir.

45 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 7.

46 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 63.

47 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 62.

Eserde yer verilen ilk sûre olan Fatiha sûresi “Kitabı açan sûre” diye isimlendirilmiştir. Son sûre ise altmış sekizinci sûre diye belirttiği 500 âyetlik bir sûredir. Buradaki altmış sekiz rakamı Kur’an’ın tüm sûrelerini değil sadece hicretten sonra Medine’de inenleri ifade ediyor. Medine’de en fazla 30 civarında sûrenin indiği bilinmektedir.⁴⁸ Zaida’nın hazırladığı tercüme bütün bu hususlarda çok farklılıklar arz ediyor. O yüzden verdiği rakamlar farklı olabiliyor. Eserde 112 sûre yer almaktadır. Âyet sayısı bakımından en kısa sûre 37 ve 39. sırada yer verdiği 3 âyetlik iki sûredir. En uzun sûre ise hicretten sonra inenler arasında 68. sırada yer alan 500 âyetlik sûredir. Eserin tercüme kısmı 500 âyetlik bu sûreyle sayfa 483’te bitmiştir. Eserde sûrelerin ismi geçmediği için bunların hangi sûreler olduğunu bilemiyoruz. Aşağıda sûrelerin sıralanışıyla ilgili başlık altında buna dair tahminlerde bulunacağız.

Bunun ardından müellif, “Önemli not!” başlığı altında tüm kitaplarda, yazarların sıklıkla gözden kaçırdığı yazım hatalarının bulunduğu, ancak bu kitabın (Kur’an’ın) bugün moda olan, yarın unutulmuş basit bir hikâyeye değil, önemli bir eser olduğuna dikkat çekerek şunları söylemiştir: Çok itina göstermemize rağmen bazı kelimeler yanlış yazılmıştır, dolayısıyla bazı cümleler anlamsız hale gelmiştir. Kur’an’ın aslında belirsiz ve anlamsız hiçbir şey yoktur, bu metnin anlaşılmasının kolay olması gerekir. Bu yüzden aşağıda yapılmış hataları ve doğru halleri veren cetvelin göz önünde bulundurulması gerekir.” Sonra da Romen rakamıyla 1’den başlayarak 8 sayfa halinde yanlışlar ve doğru halleri verilmiştir.

Eserin arka kapağında da, ön kapağında geçen bilgiler aynen yer almıştır.

3.2. Fatma Zaida’nın Tercümesindeki Sûrelerin Sıralanışı, Âyet Sayıları ve Kur’an’la Mukayesesi

Fatma Zaida’nın numerik olarak verdiği sûrelerin elimizde mevcut Kur’an-ı Kerim’deki hangi sûreler olduğunu tespit etmek amacıyla kısa sûrelerin tamamını, uzun sûrelerin ise baş kısmından ilk 15-20 âyeti, bazen daha fazlasını, bazen de orta ve son kısımlarını okuyarak karşılaştırmalar yaptık, tespit ve tahminlerimize göre aşağıdaki listeyi oluşturmaya çalıştık.

Sıra No	Zaida’nın Sıralanması	İniş Yeri	Âyet Sayısı	Bulunduğu sayfa	Kur’an’daki sırası	Sûre Adı	İniş Yeri	Âyet Sayısı
1	1	Mekke	7	7	1	Fatiha	Mekke	7

48 Bk. Esra Gözeler, “Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur’an’a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebî’l-evvel-4 Rebî’l-evvel Arası)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 109-153.

2	2	Mekke	36	8	74/73	Müddessir/ Müzzemmil	Mekke	56/20
3	3	Mekke	44	10	73/74	Müzzemmil/ Müddessir	Mekke	20/56
4	4	Mekke	39	12	76	İnsan	Mekke	31
5	5	Mekke	52	15	74	Müddessir	Mekke	56
6	6	Mekke	43	17	56/78	Nebe/Vakıa	Mekke	40/96
7	7	Mekke	46	19	79	Naziat	Mekke	46
8	8	Mekke	31	21	80	Abese	Mekke	42
9	9	Mekke	25	22	80	Abese	Mekke	42
10	10	Mekke	33	23	81	Tekvir	Mekke	29
11	11	Mekke	20	25	82	İnfitar	Mekke	19
12	12	Mekke	36	26	83	Mutaffifin	Mekke	36
13	13	Mekke	24	27	84	İnşikak	Mekke	25
14	14	Mekke	24	29	85	Buruc	Mekke	22
15	15	Mekke	25	30	87	Ala	Mekke	19
16	16	Mekke	0	0				
17	17	Mekke	31	31	88	Gaşiye	Mekke	26
18	18	Mekke	37	32	89	Fecr	Mekke	30
19	19	Mekke	24	34	90	Beled	Mekke	20
20	20	Mekke	18	35	91	Şems	Mekke	15
21	21	Mekke	21	36	92	Leyl	Mekke	21
22	22	Mekke	21	37	93	Duha	Mekke	11
23	23	Mekke	8	38	94	İnşirah	Mekke	8
24	24	Mekke	10	39	95	Tin	Mekke	5
25	25	Mekke	21	39	96	Alak	Mekke	19
26	26	Mekke	7	40	97	Kadir	Mekke	5
27	27	Mekke	13	41	98	Beyyine	Mekke	8
28	28	Mekke	9	42	99	Zilzal	Mekke	8
29	29	Mekke	19	42	100	Adiyat	Mekke	11
30	30	Mekke	9	43	101	Karia	Mekke	11

31	31	Mekke	9	44	102	Tekasür	Mekke	8
32	32	Mekke	6	44	103	Asr	Mekke	3
33	33	Mekke	9	45	104	Hümeze	Mekke	9
34	34	Mekke	5	45	105	Fil	Mekke	5
35	35	Mekke	4	46	106	Kureyş	Mekke	4
36	36	Mekke	7	46	107	Maun	Mekke	7
37	37	Mekke	3	46	108	Kevser	Mekke	3
38	38	Mekke	7	47	109	Kafirun	Mekke	6
39	39	Mekke	3	47	110	Nasr	Medine	3
40	40	Mekke	6	48	111	Mesed	Mekke	5
41	41	Mekke	4	48	112	İhlas	Mekke	3
42	42	Mekke	5	48	113	Felak	Mekke	5
43	43	Mekke	7	49	114	Nas	Mekke	6
44	44	Mekke	52	49	18	Kehf	Mekke	110
45	45	Mekke	107	54	36	Yasin	Mekke	83
46	1	Medine	450	63	2	Bakara	Medine	286
47	2	Medine	261	98	3	Al-i İmran	Medine	200
48	3	Medine	312	121	4	Nisa	Medine	176
49	4	Medine	177	150	5	Maide	Medine	120
50	5	Mekke	182	169	6	En'am	Mekke	165
51	6	Mekke	269	188	7	A'raf	Mekke	206
52	7	Medine	105	213	8	Enfal	Medine	75
53	8	Mekke	35	224	72	C'in	Mekke	28
54	9	Mekke	35	226	67	Mülk	Mekke	30
55	10	Mekke	197	229	37	Saffat	Mekke	182
56	11	Mekke	72	237	41	Fussilet	Mekke	54
57	12	Mekke	90	243	42	Şura	Mekke	53
58	13	Mekke	135	250	43	Zuhruf	Mekke	89
59	14	Mekke	72	257	44	Duhan	Mekke	59
60	15	Mekke	48	261				

61	16	Mekke	49	264				
62	17	Mekke	30	269	71	Nuh	Mekke	28
63	18	Mekke	53	271	70	Mearic	Mekke	44
64	19	Mekke	52	273	69	Hakka	Mekke	52
65	20	Mekke	72	275	68	Kalem	Mekke	52
66	21	Medine	21	280	24	Nur	Medine	64
67	22	Medine	116	282	24	Nur	Medine	64
68	23	Medine	46	290	57	Hadid	Medine	29
69	24	Medine	32	294	58	Mücadele	Medine	22
70	25	Medine	32	297	59	Haşr	Medine	24
71	26	Medine	26	300	60	Mümtehine	Medine	13
72	27	Medine	20	303	61	Saf	Medine	14
73	28	Mekke	19	305	64	Teğabün	Medine	18
74	29	Mekke	22	307	65	Talak	Medine	12
75	30	Mekke	103	309	56	Vakıa/Nebe	Mekke	96/40
76	31	Mekke	92	313	55	Rahman	Mekke	78
77	32	Mekke	65	316	54	Kamer	Mekke	55
78	33	Mekke	77	320	53	Necim	Mekke	62
79	34	Mekke	59	324	52	Tur	Mekke	49
80	35	Mekke	62	327	77	Murselat	Mekke	50
81	36	Mekke	48	330				
82	37	Mekke	56	332	48	Fetih	Medine	29
83	38	Mekke	44	336	47	Muhammed	Medine	38
84	39	Mekke	93	339	50	Kaf	Mekke	45
85	40	Mekke	105	344	39	Zümer	Mekke	75
86	41	Mekke	101	350	40	Mü'min	Mekke	85
87	42	Mekke	81	357	34	Sebe	Mekke	54
88	43	Mekke	44	362	31	Lokman	Mekke	34
89	44	Mekke	66	365	30	Rum	Mekke	60
90	45	Mekke	72	369	29	Ankebut	Mekke	69

91	46	Mekke	106	373	28	Kasas	Mekke	88
92	47	Mekke	97	380	27	Neml	Mekke	93
93	48	Mekke	225	386				
94	49	Mekke	82	394	25	Furkan	Mekke	77
95	50	Mekke	122	398	23	Mü'minun	Mekke	118
96	51	Mekke	79	402				
97	52	Mekke	112	406	21	Enbiya	Mekke	112
98	53	Mekke	72	411	20	Taha	Mekke	135
99	54	Mekke	98	414	19	Meryem	Mekke	98
100	55	Mekke	149	418				
101	56	Mekke	81	425	15	Hicr	Mekke	99
102	57	Mekke	62	428				
103	58	Mekke	58 ⁴⁹	431				
104	59	Mekke	118	434	12	Yusuf	Mekke	111
105	60	Mekke	30	441	11	Hud	Mekke	123
106	61	Mekke	93	442	10	Yunus	Mekke	109
107	62	Medine	87	446	33	Ahzap	Medine	73
108	63	Medine	28	451	49	Hucurat	Medine	18
109	64	Medine	13	453	62	Cuma	Medine	11
110	65	Medine	23	454 ⁵⁰	63	Münafikun	Medine	11
111	66	Medine	12	455	66	Tahrim	Medine	12
112	67	Medine	129	456	17	İsra	Mekke	111
113	68	Medine	500	462				
Toplam	112 sûre	Medeni: 19 Mekki: 93	7.541					

49 Sûrenin başında sûrenin 59 ayet olduğu belirtilmiş (431), ancak sûre 58. Ayette sona ermiş, 59. Ayet diye bir ayet verilmemiştir. Bk. Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 433.

50 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 454. Burada sayfa numarası yanlışlıkla 544 verilmiştir.

Fatma Zaida, 26. sûrenin 28 âyet olduğunu belirtmiş, ancak 28. âyetten sonra 25 ve 26 numaraya iki âyet daha vermiştir.⁵¹ Bu iki âyetin başka bir sûrenin âyetlerinin yanlışlıkla buraya konulmuş olabileceği düşüncesiyle bütün tercüme-yi araştırdık fakat bu iki âyetteki ifadelerin başka herhangi bir yerde geçtiğini göremedik. Bize göre bu iki âyet, ilk 24 âyeti tercüme-yeye sehven konulmamış olan bir sûrenin son iki âyeti olmalıdır. Buna göre eserde sehven yer verilmemiş bir sûre vardır. Esasen tercümede 16. sûre atlanmış, 15'ten 17'e geçilmiştir. Buna göre bu son iki âyet zikredilmeyen 16. Sûrenin iki âyeti olabilir. Ne var ki eserde yapılmış olan yanlışlıkların doğru hallerinin verildiği cetvelde atlanmış olduğunu düşündüğümüz bu sûreyle ilgili herhangi bir yanlışlığa değinilmemiştir.

Buna göre Fatma Zaida'nın tercümesinde sûre sayısı 112 değil 113'tür; âyet sayısı da 7.541 değil 7.570 civarındadır.

Fatma Zaida, âyet çevirilerinin içinde çok sayıda isim zikretmiştir. Bunların bir kısmını yukarıda verdik. Bunlardan başka Abdullah b. Umme Mektum'un adı da geçmektedir. Djalout diye verdiği Câlût isminin önüne parantez içinde (Goliath) yazmıştır.⁵² Yine Mekke, Medine ve Yesrib yanında ayrıca Türkistan, Dimaşk, İstanbul, Kudüs, Bağdat gibi mekânların adını da vermiştir. Bunun gibi daha başka birçok kişi ve mekân adını eserde bulmak mümkündür.

Zakkûm, selsebîl, illiyyûn, siccîl, hûrî gibi kelimeleri aynen kullanmıştır. İblis'i Eblis diye yazmıştır. Aynı şekilde sultan ve padişah (padişcha) kelimelerini de istimal etmiştir. Kadir gecesinin 24 Ramazan yani 24'ü 25'e bağlayan gece olduğunu belirtmiştir.⁵³ Zaman zaman parantez cümleleri kullanmış ve bazen de bazı isimleri ve cümleleri italik yazmıştır. Zaida, tercümesinde diğer Fransız mütercimlerin "Allah" yerine "Dieu" kelimesini kullanmasına karşılık çoğunlukla "Allah" lafzını kullanmış, bazen parantez içinde (Tanrı) kelimesini yazmıştır. Hiçbir sûrede mukattaa harflerine yer vermemiş, tercümesinde bunları tamamiyle atlamıştır.

4. Tercümedeki Kaynakları

İncelediğimiz kadarıyla Fatma Zaida eserin ne başında, ne sonunda ne de herhangi bir yerinde yararlandığı bir kaynak adı zikretmiştir. Yukarıda tercümesi-ne başlamadan önce Fatma Zaida'nın on civarında tercüme-yi incelediğine işaret etmiştik. Bu tercüme-ler Fransızca ve İtalyancadır. Fatma Zaida bu tercüme-lerde yanlış fikirlerin verildiğini görüp kendince doğrusunu yazmaya, çelişkili ifadeler

51 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 303.

52 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 93.

53 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 40.

taşıyan ve güvensiz olan bu tercümelerin yerine güvenilir bir tercüme sunmaya çalıştığını belirtmiştir. Burada bu tercümelerin hangileri olabileceğini, Fatma Zaida'nın bunların verdiği bilgilerden istifade edip etmediğini; bunları eseri için birer kaynak olarak kullanıp kullanmadığını incelemeye çalışacağız.

Fatma Zaida, tercümesini 1861 yılında bastığına göre bu tarihten önce yapılmış Fransızca ve İtalyanca Kur'an tercümelerini tanımak icap etmektedir. Bu tarihten önce yapılmış Fransızca tam Kur'an tercüme olarak Andre Du Ryer (v. 1660), Claude Etienne Savary (v. 1788) ve Albert de Biberstein Kasimirski (v. 1887) tarafından yapılmış olan tercüme görüyoruz. İtalyancaya baktığımızda Andrea Arrivabene (Andreas Mocenigo) (v. 1570) adındaki mütercime ait İtalyanca tercüme 1547 yılında basılmıştır. Bundan başka eski tercüme tespit edemedik.

Buna göre Fatma Zaida eserini hazırlarken bu tercümelere bakmış ve şayet yararlanmışsa bunlardan istifade etmiş olmalıdır. Bu arada Fatma Zaida on tercümeden bahsetmiştir, ancak onun tercümesini yaptığı tarihten önce yapılmış bu kadar çok Fransızca ve İtalyanca Kur'an tercümesi bulunmamaktadır. Acaba burada sözünü ettiği on tercüme ile İslam ve Kur'an'la ilgili genel kitapları da kastetmiş olabilir mi? Şayet "on" rakamı kesinlik ifade ediyorsa o zaman Kur'an tercümesi dışındaki dinî kitapları veya bazı sûreleri kapsayan kısa sûre tercümelerini kastediyordur.⁵⁴ Nitekim önsözünde Şiilerin Hz. Ali'ye isnat ettikleri ve Fransızcaya tercüme edilmiş olan, okuduğu fakat anlamadığı bir eserden bahsetmiştir. Fakat biz araştırmamızda böyle bir esere dair bir bilgiye rastlamadık.

Andre Du Ryer'in tercümesi Arapça aslından Fransızcaya yapılmış ilk tercümedir. Tercüme bu açıdan mühimdir. İçinde Arapça orijinal metin yoktur. Tercümenin başında Kur'an ve Hz. Peygamber hakkında maksatlı bazı bilgiler verilmiş, tercümenin başına hoş olmayan bazı resimler konmuş, "Türklerin dininin özeti" şeklinde çevirebileceğimiz bir başlıkla İslam'ı Türklerin dini gibi tanıttıp inanç ilkeleri hakkında bilgiler verilmiş olsa da sûrelerin dizilişi ve sayısı konusunda farklı bir yöntem izlenmemiştir.⁵⁵ Ayrıca tercümede sûre isimleri

54 Muhammad Hamidullah, *Le Saint Coran*, ed. Hadj Mohamed Nouredine Ben Mahmoud, Paris, Club Francais du Livre, ts., p. 56-57.

55 Andrey Du Ryer, *L'Alcoran de Mahomet Traduit de L'Arabe*, Amsterdam, Pierre Mortier, 1734, (Baştan itibaren ilk 28 sayfa); Alastair Hamilton, "André Du Ryer L'Alcoran de Mahomet, The Alcoran of Mahomet", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)*, ed. David Thomas v.diğ., Leiden-Boston, Brill, ts., p. 453-465; Ramazan Adıbelli, "İlk Fransızca Kur'an Tercümesi: André Du Ryer ve L'alcoran De Mahomet Adlı Eseri", *bilimname*, sayı 43, 2020, s. 213-245; Şabâb, *Linguistic interpretation*, p. 247-251; Muhammed Bab Şeyh, "Tercemetu Andrey Du

zikredilmiş; âyetlere ise numara verilmemiştir.⁵⁶ Mesela Fatiha sûresi üzerinden kıyasladığımızda iki tercüme arasında önemli farkların olduğunu gördük. Dolayısıyla Zaida'ya örnek teşkil etmediğini söyleyebiliriz. Savary de tercümesinin başında Du Ryer'in tercümesi de dâhil muhtelif konulara değinmiş,⁵⁷ bu arada Hz. Peygamber'in hayatını da uzun uzadıya işlemiştir.⁵⁸ Savary de tercümesinde Arapça orijinal metne yer vermemiştir. O da Du Ryer gibi sûrelerin ismini zikretmiş; âyetlere numara koymamıştır.⁵⁹ Kasimirski'nin tercümesinin giriş kısmında da Kur'an, Hz. Muhammed, İslam hakkında bazı bilgiler verilmiştir.⁶⁰ Buralarda ne yazık ki bazı çirkin resimler konulmuştur.⁶¹ Arapça orijinal metnin olmadığı bu tercümede de sûrelerin ismi zikredilmiş; ayrıca diğerlerinden farklı olarak âyetlerin başında numaralar verilmiştir.⁶² İncelediğimiz kadarıyla bu tercümelerin girişlerinde İslam, Kur'an, Müslümanlar hakkında verilen bilgilerle Fatma Zaida'nın tercümesinin başında verdiği bilgiler birbirleriyle örtüşmüyor. Kur'an çevirisi yanında ayrıca Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili bilgiler vermiş olan Andrea Arrivabene'nin tercümesinin⁶³ başında bulunan bilgiler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Ancak Zaida bunları görmüş; buralarda Kur'an, Hz. Muhammed, İslam hakkında verilen yanlış ve maksatlı bilgileri okumuş olabilir fakat muhtelif kısımlar üzerinde yaptığımız karşılaştırmalarda birebir bunlardan yaralandığını gösteren bir husus tespit edemedik.

Ryer li maânî'l-Kur'âni'l-Kerîm; Kırâe fi'l-mehec ve'l-makâsîd", *fi'l-Terceme*, cilt 5, sayı 1, 2017, s. 46-85.

56 Bk. Du Ryer, *L'Alcoran de Mahomet Traduit de L'Arabe*, p. 1.

57 M. Savary, *Le Coran Traduit de L'Arabe*, Paris, Garnier Freres, Libraires Editeurs, 1783, (başından itibaren ilk 15 sayfa). Ayrıca bk. Sylvette Larzul, "Les premières traductions françaises du Coran, (XVIIe -XIXe siècles)", *Archives de sciences sociales des religions, Éditions de l'ehess*, no. 147, 2009, p. 157-160.

58 Savary, *Le Coran*, p. 1-248; Larzul, "Les premières traductions françaises du Coran, (XVIIe -XIXe siècles)", p. 157-160.

59 Daha sonra basılan nüshalarda ayetlere numara konmuştur.

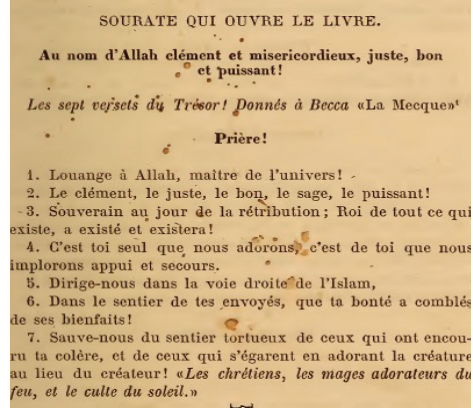
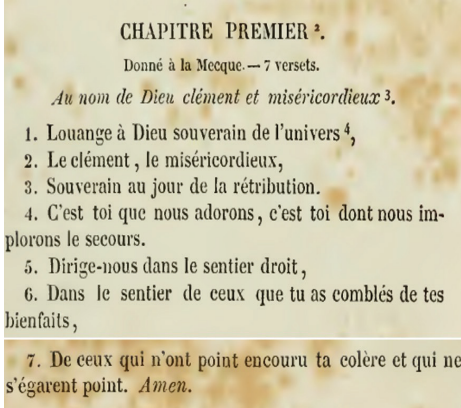
60 M. Kasimirski, *Le Koran Traduction Nouvelle Faite sur le Texte Arabe*, Paris, 1840, p. 1-10. Ayrıca bk. Larzul, "Les premières traductions françaises du Coran, (XVIIe -XIXe siècles)", p. 160-163.

61 Kasimirski, *Le Koran*, p. 1-10. Ayrıca bk. Maria Teresa Chicote Pompanin, "L'Alcorano of Andrea Arrivabene An Iconographical Framework", *Church History and Religious Culture*, no. 96, 2016, p. 130-154.

62 Kasimirski, *Le Koran*, p. 1-2.

63 Burman, "European Qur'an Translations 1500-1700", p. 35-36; Thomas E. Burman, "Avrupa'da Yapılan Kur'an Tercümeleri (1500-1700)", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, çev. Refika Soyal, sayı 12, 2021, s. 102-103.

Fatiha sûresi üzerinden yaptığımız kıyaslarda Du Ryer ile Savary'nin tercümelerinin Fatma Zaida'nınkiyle benzeşmediklerini yukarıda söylemiştik. Kasmirski'nin tercümesi ise Fatma Zaida'nın tercümesine yakındır. Aşağıda bu iki tercümeden Fatiha sûresini vermek istiyoruz:

Kasmirski'nin Fatiha Sûresi Tercümesi

Fatma Zaida'nın Fatiha Sûresi Tercümesi

Burada başta 1, 3, 4 ve 5 olmak üzere bazı âyetlerin aynı ifadelerle çevrildiği görülmektedir. Fakat diğer sûrelerde bu iki tercüme arasında herhangi bir yakınlık bulunmamaktadır.

5. Tercümede Takip Edilen Yöntem ve Bazı Tercüme Örnekleri

5.1. Fatiha Sûresi

En başta, “Kitab’ı açan sûre” diye belirttiği Fatiha sûresini zikretmiştir. Besmeleyi “Rahman ve Rahim olan, adil, iyi ve güçlü olan Allah’ın adıyla!”⁶⁴ şeklinde çevirmiştir. Fatma Zaida, ikinci ve üçüncü sûreler hariç her sûrenin başında besmeleyi zikretmiştir. Besmeleyi bazen “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla”⁶⁵ diye çevirmiştir. Sonra sûrenin yedi âyet olup arşın hazinesinden verildiğini ve Mekke’de indiğini belirtmiştir. Dipnotta da bu âyetlerin dua olarak okunduğunu yazmıştır. Bu şekilde her sûrenin numarasını verdikten sonra altında sûrenin nerede indiğine ve kaç âyet olduğuna dair bilgi vermiştir. Zaman zaman dipnotlarla kısa bazı açıklamalar da yapmıştır.⁶⁶

64 “Au nom d’Allah clément et miséricordieux, juste, bon et puissant!”

65 “Au nom d’Allah clément et miséricordieux!”

66 Mesela bk. Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 186.

Fatma Zaida, Fatiha sûresini tam olarak tercüme etmiştir.⁶⁷ Yedinci âyetin sonuna "Hıristiyanlar, ateşe tapan Magi/Zerdüştler ve güneşe tapınma"⁶⁸ şeklindeki cümle ile bu üç topluluğun Yaratan'ı bırakıp yaratılana tapanlar olduğunu ima etmiştir.⁶⁹

Bu arada bu âyetlerin arşın hazinesinden verilmiş olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Bazı kaynaklarda Fatiha'nın arşın hazinesinden verildiğine dair rivayetler mevcuttur.⁷⁰

5.2. Vahyin Başlangıcı ve İlk İnen Âyetler

Fatiha sûresini bu şekilde verdikten sonra herhangi bir sûre adı veya numarası zikretmeksizin "Peygamberin sözleri" şeklinde bir ara başlığın altında Hz. Peygamber'in kendisine vahyin nasıl nazil olduğunu belirttiği olayı anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Bir gün Hira'daydım ve mağarada derin bir uykuya dalmış uyuyordum ki rüyamda bana bir melek göründü. Bana bir kitap gösterdi ve dedi ki:

"Meleğin sözleri":

1. İşte insanlara duyurman gerekenler!

Olayın geri kalanına geçmeden önce Fatma Zaida'nın burada (أرقباً) fiili için "duyur" manasına gelen "announcer" fiilini kullanmış olmasına dikkat çekmek isteriz. Fatma Zaida'dan iki yüz yıl önce ilk kez Kur'an'ı Arapçadan Fransızca'ya çeviren Andre Du Ryer (v. 1660 veya 1672) de ondan sonra ikinci Fransızca Kur'an tercümesini yapan M. Savary (Claude Etienne) (v. 1788) de tercümelerinde "oku!" anlamında "Lis" fiilini kullanmışlardır.⁷¹ Pek çok Türkçe Kur'an tercümesinde Alak sûresinin başında yer alan bu emir, "oku!" diye tercüme edilmişken Hasan Elik "tebliğ et",⁷² Mustafa Öztürk de "duyur, anlat"⁷³ manasını vermiştir.

67 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 7.

68 "Les chrétiens, les mages adoreurs du feu, et le culte du soleil".

69 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 7.

70 Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyüb ed-Durays el-Beceli er-Râzi, *Fedâilu'l-Kur'ân ve mâ unzile mine'l-Kur'ân bi Mekkete ve mâ unzile bi'l-Medîne*, ed. Gazve Budeyr, Dimâşk, Dâru'l-fikr, 1408, s. 80; Ebû İshak Ahmed b. İbrahim Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân Tefsîru's-'Sa'lebî*, thk. Ebu Muhammed İbn Aşur, Beyrût, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, cilt 1, 1422, s. 89.

71 Du Ryer, *L'Alcoran de Mahomet Traduit de L'Arabe*, p. 280; M. Savary, *Le Coran Traduit de L'Arabe*, Amsterdam, Chez Les Libraires Associes, 1786, vol. 2, p. 474.

72 Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, İstanbul, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 1441.

73 Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 684.

Peygamber daha sonra olayı şöyle anlatmıştır: “O uzaklaştı; Mağaradan çıktım, moralimi yatıştırmak için uzun uzun yürüdüm ve kırlarda kayboldum.⁷⁴ Aniden, başımın üstünde bir sesin bana şöyle dediğini duydum:

Meleğin sözleri:

2. Ey Muhammed! Sen Allah’ın elçisisin ve ben de O’nun, Allah’ın sırdaşı meleği Namus (Cebrail)’im!

Peygamberin sözleri:

Gözlerimi kaldırdım, meleği gördüm ve onun kaybolduğunu gördüğüm yerde uzun süre şaşkınlık içinde kaldım. Sonra kaçtım ve dehşet içinde evime döndüm, asil ve iyi Hatice’ye koştum ve ona her şeyi anlattım. O, bunda ilahi bir mesaj gördü ve tatlı sözleri beni sakinleştirdi. Bir divana uzandım ve ondan beni cübemle sarmasını istedim, tekrar uykuya daldım. Sonra melek Namus (Cebrail) tekrar bana görünerek dedi ki:

3. “Ey örtüsüne bürünen!”

Fatma Zaida bundan sonra 33 âyet(!) daha zikretmiştir; böylece toplam sayı 36’ya çıkmıştır. Buradan anlıyoruz ki, zikrettiği âyetler (رُتِدْمَلْ اِهْيُ اَي) diye başlayan Müddessir sûresinin âyetleridir. Nitekim geri kalan kısımlardan da bunu fark edebiliyoruz:

4. Kalk ve insanları uyar!

5. Allah seni kendi peygamberi olarak tayin ediyor.

6. Allah senin rabbindir, O’nu tesbih et!”

7. Giysilerini ve sana yaklaşanların/inananların giysilerini temiz tutun.⁷⁵

Fatma Zaida, ilk inen vahiyle alakalı olarak Alak sûresinin başındaki âyetler hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Ona göre, ilk inen âyetler Müddessir sûresinin başındaki âyetlerdir. Bazı kaynaklarımız vahyin başlangıcıyla ilgili olarak onun burada verdiği bu tür bilgilere benzer bilgiler vermişlerdir.⁷⁶

Burada Fatma Zaida’nın (Bana bir kitap gösterdi ve dedi ki) diyerek meleğin Hz. Peygamber’e bir kitapla geldiğini söylemesi ve ona bu kitabı göstererek “işte insanlara duyurman gerekenler” demesi oldukça ilginçtir. Bazı İslâmî kaynaklar-

74 “Il s’éloigna; je sortis de la grotte, je marchai longtemps pour calmer mes esprits, et je m’égarai dans la campagne”.

75 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 7-8.

76 Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbu nüzûli ‘l-Kur’ân*, ed. Kemal Besyûti Zağlûl, Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 1411, s. 15; Celâluddîn Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi ‘l-Kur’ân*, thk. Şua-yib Arnaût, Beyrût, Müessesetü’r-risâle nâşirûn, 1429, s. 62.

da zikredilen bu husus hakkında Suyûfî (v. 911/1111) şöyle bir haber nakletmiştir: "Derken melek elinde ipekten yapılmış bir tür kumaş olduğu halde geldi ki orada şu yazılı idi: Yaratan Rabbinin adıyla oku..."⁷⁷ Fatma Zaida böyle bir bilgiye sahip olduğu için bunu yazmış olabilir. Musa Peygambere hazır kitap verildiği şeklindeki bilgiden etkilenecek veya benzeri bir anlayıştan hareketle bunu belirtmiş olması da mümkündür.

Ardından Müddessir sûresinin 5-10. âyetleri arasının tercümesi yapılmıştır.

Sonra 16. âyette "Ey Peygamber! Gündüzün bir kısmında ve gecenin yarısında namaz kıl!"⁷⁸ Şeklinde bir âyet zikretmiştir. Değerlendirmemize göre bu, 73. sûre olan Müzzemmil sûresinin başıdır. Ardından bu sûresinin 19. âyetine kadarki kısımları zikretmiştir. Böylece Fatma Zaida, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerini birbirine katmış olarak tabir caizse 36 âyetlik yeni bir sûre ihdas etmiştir. Bu sûreye numara da vermemiştir. Fakat belli ki bunu ikinci sûre olarak kabul etmiş, zira ardından gelen sûreye "üçüncü sûre" diyerek başlamıştır. Bu durumda Zaida'ya göre ilk sûre Fatiha; Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin her birinin bir kısım âyetlerinin alınarak birleştirilmesiyle oluşan sûre de ikinci sûredir.

Üçüncü sûrenin başında⁷⁹ sûre kelimesinin vahyi ifade ettiğini belirttikten sonra "Allah'a itaat ettim, melekleriyle bana vahyettiğini herkese bildirdim. Ama karılarım ve çocuklarımdan başka kimse bana inanmadı. Velid b. Muğire diğerlerinden daha küstaktır. Melek yine bana göründü ve bana söyledi:" şeklinde bir cümleye yer vermiştir. Ardından:

1. Allah, Muğire'nin iftirasını ve kötülüğünü küçümsemenizi emrediyor; o her şeyin hesabını yaratıcısına verecektir.

2. Rab ona sonsuz zenginlik verdi,

diye başlayan âyetleri vermiştir. İnceleyince bunların Müddessir sûresinin 11. âyetinden aşağısının tercümesi olduğunu gördük. Tefsir kitaplarımız, burada sözü geçen Velid b. Muğire olduğuna dair bilgiler vermişlerdir.⁸⁰ Fatma Zaida bunları göz önünde bulundurarak kendince ihdas ettiği bu üçüncü sûrenin ilk âyetinde Velid'in adını zikretmiştir. Oysaki âyette Velid'in adı geçmemiştir.

77 ("إذ أتى ملك بنمط من ديباج، فيه مكتوب: اقرأ باسم ربك الذي خلق") Suyûfî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 61.

78 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 9.

79 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 10-11.

80 Bk. Ebû Ca'fer İbn Cerîr Taberî, *Teşîru'l-Taberî Câmîu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, Kâhire, Dâru hecer, cilt 23, 1422, s. 421-422.

Burada yine Fatma Zaida, Müddessir ile Müzzemmil sûrelerini birbirine katmıştır. 42. âyete kadarki kısım, Müddessir sûresinin 11-56. âyetlerinin çevirisidir; 43-44. âyetler ise Müzzemmil sûresinin 20. âyetinin kısmen tercümesi durumundadır. Bunlar da tam tercüme olmayıp daha başka bazı âyetlerin karıştırılmasıyla meydana getirilmiştir. Acaba Zaida, sûreleri değil de âyet pasajlarını kronolojik olarak dizmiş olabilir mi? diye bir soru akla gelebilir. Fakat diğer sûreleri incelediğimizde bunu destekleyecek herhangi bir bilgi tespit edemedik.

5.3. Kadınlarla İlgili Bazı Çevirilerindeki Tahrifler

Yukarıda Fatma Zaida'nın tercümesinde kadınlarla ve cariyelerle ilgili hususlara daha çok dikkat çektiğinden bahsetmiştik. Zihniyetini, cinsiyetini ve sosyal statüsünü tercümesine nasıl yansıttığını ve bu hususlarda tahrife varan müdahalelerini görmek açısından Fatma Zaida'nın bilhassa cariyelerle ilgili âyetleri tercümesine dair birkaç örnek vermek istiyoruz:

37. Allah'ın izniyle ancak kadınlar şefaate edebilir!

38. Ama onlar için hangi kadın dua eder, kim onlara eziyet eder, onları kurban eder?

39. Allah'ın namuslu ve takvalı kadınlara verdiği yerleri ve dualarının ne kadar kuvvetli olduğunu gördüklerinde; korkacaklar, korkmuş eşekler gibi aslanın önünden kaçmak isteyeceklerdir.⁸¹

Bunlar (فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (48) فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ (49) كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ (51) فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (48) فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ (49) كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ (51) şeklinde Müddessir sûresi 48-51. âyetlerin tercümesi olarak verilmiştir. Oysa burada “müşriklere şefaatchilerin şefaatinin fayda veremeyeceği” belirtilmiştir. Ardından “onlara ne oluyor ki bu öğütlerden yüz çeviriyorlar?” denmiş, daha sonra ürkmüş yaban eşekleri gibi, hem de aslandan korkup kaçan yaban eşekleri gibi onların da bu öğütleri dinlemekten ve kabul etmekten kaçındıkları belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi burada kadınları öne çıkaracak, kadınların şefaatinin gündeme getirecek herhangi bir ifade yoktur. Burada müşriklerin, “Allah'ın kızları” olarak kabul ettikleri meleklerin (Bk. el-İsrâ, 17/40) kastedilmiş olabileceği akla gelse de hem devamındaki âyetler hem de diğer kısımlar üzerinde yaptığımız okumalarda Zaida'nın melekleri değil insan cinsinden kadınları murat ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Fatma Zaida; Rim Hassen ve Omar A. Sheikh Al-Shabab'ın işaret ettiği gibi⁸² her fırsatta kadınların önemine ve değerine dikkat çekmiş ve

81 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 12.

82 Hassen, “From a Slave to a Translator”, p. 223-231; Omar A. Sheikh Shabab, *Linguistic Interpretation: The interpretive frame first person domain*, Saudi Arabia, King Fahd National Library Cataloging-in-Publication Data, 2017, p. 260-263.

tahrif yaparak âyetlerin aslında olmayan kadınları öven ifadeleri âyetmiş gibi vermiştir.⁸³ Nitekim benzer bir durum (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَالتَّيَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَبِمَا أَهْرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا) şeklindeki Nisa sûresi 34. âyeti için de söz konusudur. “Kocalar, karılarının âmiri/reisi konumundadır. Çünkü Allah erkeklere kadınlardan daha fazla hak ve yetki vermiş bulunmakta, ayrıca erkekler evlenirken eşlerine mehir vermekte, evlendikten sonra da hane halkının geçim masraflarını üstlenmektedirler. İyi kadınlar kocalarına karşı itaatkârdırlar. Ayrıca onlar kocalarının yokluğunda Allah'ın korunmasına yönelik emri uyarınca iffet ve namuslarını korurlar. Dik başlılık ve hırçınlığından yıldığımız, yuvayı yıkacağından kaygılandığımız karılarınıza gelince, onlara ilkin öğüt verin. Öğüt fayda etmezse onları yataklarında yalnız bırakabilirsiniz. Bununla da yola gelmezlerse onlara tokat atabilirsiniz. Ama eğer size itaat ederlerse onları cezalandırmak için bahane aramayın. Şüphesiz Allah çok yücedir, büyüktür”⁸⁴ anlamındaki âyetleri açıklarken âyetin aslında olmayan şu cümleleri tercümesine katmıştır:

91. Erkekler kadınlardan daha üstündür, çünkü yasaları sürdürmek ve onları korumak için daha fazla erkeksi güçlere sahiptirler. Kadınlar daha zayıf ve daha sevimlidir, bu yüzden erkekler onlara saygı ve sevgi borçludur.

92. Sahip olduğun kadın sadece kendi zevki için çalışmalı, onu herhangi bir işe zorlamanızı yasaklıyorum.

93. Hizmetçi olan beyaz cariye, sadece odalık olarak kullanılmak içindir, herhangi bir ağır iş yapmamalıdır.

94. Siyah kadın daha ağır işler yapabilir, ona bunun için gerekli gücü ve yeteneği verdim.⁸⁵

Görüldüğü gibi açık bir tahrif söz konusudur. Ayrıca renkleri itibariyle cariyeler arasına fark koyduğu; ayrımcı bir bakış açısıyla beyaz cariyeyi üstün kıldığı müşahede ediliyor. Bu arada belirtelim ki, Fatma Zaida, Nisa 34. âyette geçen kadını dövmekle ilgili kısmı “onları bir çocuğu cezalandırır gibi nazikçe dövün”⁸⁶ şeklinde çevirmiştir.

83 Hassen, “From a Slave to a Translator”, p. 223-231; Shabab, *Linguistic Interpretation: The interpretive frame first person domain*, p. 260-263.

84 Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 118.

85 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 129-130; Hassen, “From a Slave to a Translator”, p. 223-225.

86 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 130; Hassen, “From a Slave to a Translator”, p. 224-225.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَنْدَهُبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

Yine o [Ey Mümin erkekler!] Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir. [Yani babanızın vefatından sonra üvey ananızın üzerine elbisenizi atıp, ‘Bu kadın bana aittir.’ demeniz yahut ölen kardeşinizin karısını miras malı gibi görüp sahiplenmeniz yahut hoşlanmadığımız ve bu yüzden kötü davrandığımız eşinizi sırf servetine konmak için zorla nikâhınız altında tutmanız helal değildir]. Zina gibi büyük bir suç işlemedikleri, evlilik hukukunu çiğnemedikleri sürece, kendilerine verdiğiniz mehir en azından bir kısmını geri almak için eşlerinizi/ karılarınızı boşanma hususunda mali fedakârlıkta bulunmaya zorlamayın. Bilakis onlarla insaf ve adalet ölçüsüne uygun şekilde geçinin. Evet, karılarınızdan hoşlanmayabilirsiniz ama [şunu da bilin ki] Allah hoşlanmadığınız eşleriniz/karılarınız vesilesiyle sizin birçok iyilik ve güzelliğe kavuşmanızı takdir etmiş olabilir⁸⁷ anlamına gelen âyeti şöyle çevirmiştir:

371. “Köle ve cariyelerinizle iyilikle konuşmalı, onlara iyilikle ve cömertlikle davranmalısınız. Ama sahip olduğunuz kadın için (cariye odalık) özeninizi ve ehemmiyetinizi iki katına çıkarmalısınız. Sözlerin kibarlık, nezaketle dolu olsun; (iffetli oldukları ve Rabb’in emrine uydukları sürece) onun isteklerini yerine getirin; bütün ilginizi onun sevgisini kazanmaya verin, sizin köle hanımlarınız cennetteki en güçlü yardımcılarınızdır”⁸⁸

Fatma Zaida, Vakıa sûresinin ((37) عُرْبًا أَرْبَابًا (36) فَجَعَلْنَا هُنَّ أَبْكَارًا (35) إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً) şeklindeki âyetlerinin çevirisi olduğunu değerlendirdiğimiz altıncı sûrede

34. “Oradaki kadınlar emsalsiz bir gençlik ve güzellik kazanacaklar, mübarek kocalarına her zaman bakire görünecekler, son derece olan güzellikleriyle onlara Huri denilecek” şeklinde bir âyete yer vermiştir. Sonra düştüğü (1) nolu dipnotta Doğu halkının güçlü ve şişman kadınlardan hoşlandığını söylediğini, ancak bunun doğru olmadığını, bütün Müslümanların gitmeyi arzuladığı cennette hurilerin hepsinin narın ve kibar olduğunu belirtmiştir. Yine orada Doğuda hoş ve güzel kadınların çok pahalıya satıldığını, bunların çok değerli olduğunu, güçlü ve şişman kadınların odalık denen bu kadınların hizmetine sunulduğunu da yazmıştır.⁸⁹

Yine Fatma Zaida, Vakıa sûresinde cennet ehli (وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ) için zikredilen nimetleri tercüme ettiği kısmın altında âyeti

87 Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 114-115.

88 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 89.

89 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 18.

39. "Erdemli ve iyi erkeklere, yumuşak başlı ve erdemli kadınlara Rabbin mükâfatıdır" şeklinde verdikten sonra düştüğü (2) nolu dipnotta Hristiyanların Kur'an'ın cenneti kadınlara açmadığını söylediklerini duyduğunu belirtmiş ve "İşte aksinin kanıtı" diyerek bu anlayışın yanlış olduğunu açıklamıştır.⁹⁰ Bu ve benzeri örneklerden Fatma Zaida'nın –Rim Hassen'in de işaret ettiği gibi⁹¹- aynı zamanda kültürel çeviri yaptığını da söyleyebiliriz.

Öyle anlaşılıyor ki Fatma Zaida, Hamidullah'ın da işaret ettiği gibi çoğu yerde belli bir sûrenin âyetlerini normal sırasından çıkarıp diğer sûrelere katmış, Kur'an ile Kur'an dışı bazı bilgileri birbirine karıştırmış, âyet olmayan hususları âyet diye vermiş, bunları birer sûre gibi nakletmiştir.⁹² Şu örnek bunu çok açık göstermektedir:

1. Kadınlar üzerine yemin ederim,
2. Allah'ın kutsal kıldığı,
3. Size sevmenizi ve saygı duymanızı emreder;
4. Çünkü doğum sancıları ve âdet ile yaşadıkları sürekli halsizlik, Havva'nın işlediği ilk günahı silmiştir.⁹³

Asır sûresinden bazı kısımlar olması muhtemel olan bu ifadelerde Heva/Eve isminin yanına düştüğü dipnotta şunu söylemiştir: "1. Batı halklarının İslam'ın kadınlara karşı olduğunu söylerken ne kadar yanıldıklarını görüyoruz. (İleride) Kur'an'ın onlar için sağladığı refahın çok daha açık delillerini göreceğiz."

Görüldüğü gibi Fatma Zaida metne müdahale etmiş, âyette hür kadınlardan söz ediliyorken o bunları cariye olarak vermiştir. Buna göre Fatma Zaida tercümesinde çoğu zaman açık bir şekilde zaman zaman da satır aralarında kadınlara vurgu yapmıştır. Rim Hassen'in deyimiyle tercümesine "kadın eli" (womanhandled)⁹⁴ bize göre cariye eli (djarahandled) değmiştir. Ne var ki bu el, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere değdiği Kur'an'a müdahale etmiş, açık bir şekilde tahrif yapmıştır.

5.4. Diğer Bazı Hususlarla İlgili Çeviriler

Bundan sonra dördüncü sûre diyerek 76. Sûre olan İnsan sûresinin (وَيُطْعَمُونَ) الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا (8) إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا (9) إِنَّا

90 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 18.

91 Hassen, "From a Slave to a Translator", p. 211-231.

92 Hamidullah, "Le Centenaire Du Coran de Fatma Zaïda", 2018.

93 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 44.

94 Hassen, "From a Slave to a Translator", p. 225.

(10) (نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا) şeklindeki 8-10. âyetleriyle ilgili müdahalesini görüyoruz. (Yine onlar, yiyeceğe muhtaç oldukları halde kendilerinden önce yoksul, yetim ve esirleri doyururlar. [Bunu yaparken de şöyle derler]: “Biz sizi sırf Allah rızası için doyuruyoruz; dolayısıyla sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz o çok sıkıntılı ve şiddetli/ dehşetli kıyamet gününde rabbimize vereceğimiz hesabın endişesini taşıyoruz”) manasına gelen bu âyetlerin ardından ilginç bir şekilde 11 ve 12. âyetler diye şöyle bir ifade vermiştir.⁹⁵

11. “Ali ve karısı bunu yaptılar ve üç gün boyunca tüm yiyeceklerini fakirlere verdiler, bu süre boyunca kendilerini yiyecekten mahrum ettiler ve Yüce Allah’a, fedakârlıklarının bedeli olarak çocuklarını kurtarması için yalvardılar.

12. Allah onları korktukları musibetten korudu; Hasan ve Hüseyin’i sağlığına kavuşturdu”.

Sûrenin aslında böyle iki âyet yoktur. Bunlar bazı kaynaklarımızda geçtiği üzere sebab-i nüzul türünden bilgilerdir. Nitekim Sa’lebî (v. 427/1035) konuyu Fatma Zaida’nın verdiği bilgileri de içerecek şekilde uzun uzadıya anlatmışken⁹⁶ Vâhidî (v. 468/1076) bu rivayetlere kısaca temas etmiştir.⁹⁷ Fatma Zaida’nın verdiği bilgilerde ciddî bir anakronizm vardır. Zira Fatma Zaida sûrenin dolayısıyla içindeki âyetlerin Mekke’de indiğini belirtmiştir. Oysa Hz. Ali ile eşi Fatıma Medine’de evlenmişler ve çocukları da orada olmuştur. Sa’lebî de bunu fark etmiş ve bu olayı anlattıktan sonra “şayet böyleyse bu sûre Medine’de nazil olmuştur. Esasen âlimler mekkî veya medenî oluşu hususunda ihtilaf etmişlerdir; Mücahid ve Katâde tamamının medenî olduğunu söylerken, Hasan-ı Basrî ve İkrime 24. âyetin mekkî, diğerlerinin medenî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların dışındaki âlimler ise sûrenin mekkî olduğunu ifade etmişlerdir”⁹⁸ demiştir.

Sûrenin geri kalan âyetlerinin bir kısmı doğru çevrilmişse de bir kısmı, tercümesi olduğu belirtilen âyetle alakasızdır. Bu arada 26. âyeti 34. âyet olarak çevirirken Allah’ın tek olduğunu belirtmiş ve parantez içinde (Tanrı) kelimesini kullanmıştır.⁹⁹

Mekke kelimesini bazen Becca, bazen La Mecque, bazen de Mekke diye yazmıştır. Zaman zaman dipnotlarda ufak bazı açıklamalar yapmış; bazen sûrenin başında küçük bazı açıklamalara yer vermiştir.

95 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 13.

96 Ebû İshâk Ahmed Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân Tefsîru’s-Sa’lebî*, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, cilt 10, 2002, s. 98-102.

97 Bk. Vâhidî, *Esbâbu nüzûli’l-Kur’ân*, s. 470.

98 Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân Tefsîru’s-Sa’lebî*, cilt 10, s. 102.

99 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 14.

Tercümesinde yukarıda da geçtiği üzere bazen "Peygamber'in sözü" diye bir başlık atmış ve burada âyette Hz. Peygamber'in konuşmasını vermiştir. "Melek'in sözü" başlığı altında Cebrail'e ait sözleri, "Allah'ın sözü" başlığı altında ise Allah'ın konuşmalarını vermiştir.¹⁰⁰ Burada Fatma Zaida, Kur'an'ı –adeta-üçe ayırmış; bir kısmının Melek Cebrail'e, bir kısmının Hz. Peygamber'e, bir kısmının da Allah'a ait olduğunu ima etmiştir.

45. Sûre olarak zikrettiği Yasin sûresinin başında herhangi bir gerekçe beyan etmeksizin besmeleye yer vermemiştir. Sûrenin numarasını, kaç âyetten ibaret olduğunu ve nerede indiğini belirttikten sonra "Ölülerin duası" diye bir başlık atmıştır. Bu başlığın altında ilk kez Allah'ın bu sûrede açıkça Peygamber'e hitap ettiğini yazmıştır.¹⁰¹

Hicretten sonra başlığını attıktan sonra sûre numaralarını yeniden baştan başlatmış ve birinci sûre diyerek Yesrib'te indiğini belirttiği ilk sûreyi vermiştir. Sonra bu ismin Medine'nin önceki ismi olduğunu yazmıştır.¹⁰²

Medine'de indiğini belirttiği ve Bakara sûresi olduğunu değerlendirdiğimiz ilk sûreyi 450 âyet olarak zikretmiştir. 414. âyetten sonra "taht âyeti" diye bir ara başlık atmış, altında "dua" ifadesini yazmış ve burada âyete'l-kürsiyi vermiştir.¹⁰³ Fatma Zaida bu âyetin Müslümanlar arasındaki önemini bildiğinden ona özel bir başlık atmıştır.

450. âyetin de başına "dua" diye yazmış ve burada "Güçlü ve iyi Tanrım, bize kâfirlere karşı zafer ver!" diyerek sûreyi bitirmiştir.¹⁰⁴ Bu kısım (أَنْتَ مَوْلَانَا فَأَنْصُرْنَا) şeklindeki Bakara sûresinin 286. âyetinin tercümesidir.

261 âyetten ibaret olduğunu ve "Medineh el-Nebi"de indiğini belirttiği ikinci sûreyi verdikten sonra bu şehrin Peygamber'in şehri olduğunu ve Medine'nin, Yesrib'in yeni adı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ Bu ikinci sûrenin 14 ve 15. âyetlerinin üstüne yine "dua" diye yazmıştır.¹⁰⁶ Buralar "İşte böyleleri Allah'a şöyle niyaz ederler: 'Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi hak ve hakikatten saptırma. Bize rahmet ve merhametini lütfet. Şüphesiz sen sınırsız lütuf sahibisin. Rabbimiz! Gün gelecek, sen bütün insanları huzurunda bir araya

100 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 54.

101 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 54.

102 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 63.

103 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 93-94.

104 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 97.

105 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 98.

106 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 99.

toplayacaksın. Bunda hiç şüphe yok! Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez¹⁰⁷ رَبَّنَا لَا تَزِرْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (8) رَبَّنَا (9) (إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (9) ve 9. Âyetlerinin kısmen tercümesidir.

Yine bu sûrede 35. âyetten önce “Invocation” (çağrı) diye bir başlık atmış; burada “[Ey Peygamber!] De ki: Kâinattaki her şeyin gerçek sahibi Allah’ım! Sen mülkü [ilim, itibar, akıl, sağlık, servet gibi her türlü maddi ve manevi imkânı] dilediğine verir, dilediğinden geri alırsın. Sen dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın. Bütün iyilik ve güzelliklerin kaynağı sensin. Hiç şüphe yok ki sen her şeye kadırsın. Öyle ki sen gündüzü kısaltarak geceye, geceyi kısaltarak gündüze katarsın; ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın. Dilediğine hesapsız nimet ihsan edersin”¹⁰⁸ anlamına gelen (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (26) تُؤَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ (27) وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (27) şeklinde Al-i İmran sûresi 26-27. âyetlerinin tercümesini vermiştir.¹⁰⁹

Fatma Zaida’nın bu şekilde bazı âyetleri birtakım ara başlıklar kullanarak dikkat çekecek şekilde yazmış olması önemlidir.

Medine döneminin üçüncü sûresi olarak verdiği Nisa sûresinin başından itibaren kadın ve cariyelerle ilgili Kur’an’ın aslında olmayan ilginç bazı bilgiler vermiştir.¹¹⁰ Fatma Zaida’nın tercümesi çoğu zaman Kur’an âyetleriyle doğrudan ilişkili olmadığı için bazı konularda ne dediğini tespit etmek, Kur’an âyetiyle mukayese yaparak düşüncesini serdetmek mümkün olmamaktadır. Nisa sûresinin başında kadının yaratılması, çok kadınla evlilik, miras gibi hususlar böyledir; Zaida bu hususlarda âyetlerde geçen ifadelerden çok farklı şeyler söylemiştir.

Altıncı sûre dediği En’am sûresinin sonunda “dua” diye başlık atmış ve (182. Tanrım, az önce girdiğimiz şehri kutsa; (Mekkeliler) oraya dönenlerin galipler değil, dostları, din kardeşleri ve Müslümanlar olduğunu iyi anlıyorlar. Doğruları kutsa, ya Rab, kaybolanı aydınlat!)¹¹¹ Şeklinde bir bilgi vermiştir.

21. Sûre olarak verdiği Nur sûresinin başına “Révélation particulière” “özel vahiy” diye bir başlık koymuş ve muhtelif âyetlerinde Hz. Aişe’nin adını zikretmiştir.¹¹²

107 Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 86.

108 Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 88.

109 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 101.

110 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 121 vd.

111 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 188.

112 Zaida, *L’Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 280-281.

23. Sûre diye verdiği ve Hadid sûresi olduğunu tespit ettiğimiz sûrenin (هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) şeklindeki dördüncü âyetini “dünyayı sekiz günde yarattı” diye tercüme etmiştir.¹¹³ Oysa âyette altı gün denmiştir. Üstelik altı günde dünyanın değil gökler ve yerin yaratıldığı belirtilmiştir.

Fatma Zaida hangi sûre olduğunu tespit edemediğimiz, daha doğrusu Kur'an'da geçmeyen ve 261. Sayfadan başlayan 15. Sûrede zaman zaman paran- tez cümleleri de kullanarak ilginç bir şekilde şu bilgileri vermiştir:

“26. Muhammed, sen benim kanunumun taşıyıcısısın, ona sadık ol ve asker-lerin arasında bile hararetle vaaz et.

27. Türkistan'ı dönüştürecek (Asya'nın Türkiye'si. Türkistan). Orada melek-lerin sevdiği şehir olan Dimaşk'ın size kapılarını açtığını ve Bağdat'ın onu taklit ettiğini göreceksiniz.

28. Türkistan, halkı mümin olduğu zaman büyük bir millet olacaktır; Roma İmparatorluğunu yok edecek; Bizans'a (Konstantinopolis) sahip olacak. Bu fetih sırasında onlara bu şehre İslam'ın başkenti (İstanbul) adını vermelerini emrediyorum. Bu fethi yapacak olanlar emrimi hatırlasınlar.”¹¹⁴

Burada Türklere ve başta İstanbul olmak üzere Türk coğrafyasına özel dikkat çektiğini, İstanbul'u İslam'ın başkenti olarak gördüğünü; Türklere ve Türk coğrafyasına büyük muhabbet beslediğini görüyoruz. Ancak Kur'an'da olmayan bu hususları Kur'an tercümesi dediği bir kitapta zikrederek ilave etmekle Kur'an'a müdahale ettiği müşahede ediliyor.

Sonuç

L'Alkoran adlı tercüme üzerinde yapılan bu çalışmada Fatma Zaida'ya ait Kur'an tercümesinin çok karmaşık olduğu anlaşılmıştır. Fatma Zaida'nın sûre ve âyet tasavvuru bilinenden farklıdır. Sûrelere isim vermemiş sadece birinci sûre, ikinci sûre gibi sayısal değerler kullanmıştır. Sıralama ne Kur'an'daki mevcut sıralamaya ne nüzul sıralamasına ne de ilgili kaynaklarda muhtelif sahabilere isnad edilen sıralamalara uymaktadır. Zaida, hangi esas ve ilkeye dayandığını tespit edemediğimiz bir şekilde kendine göre karmaşık bir sıralama yapmıştır. Sayısal değerlerle zikrettiği sûrelerde âyet diye verdiği cümleler ve ifadeler için de benzer bir durum söz konusudur; zaman zaman Kur'an'da geçen âyetlerden çok farklı ifadeler kullanmıştır. Çoğunlukla âyetleri birbirine karıştırdığını, bazı hadisleri, kelimayı kibar türünden ifadeleri, hatta İncil gibi kutsal metinlerde geç-

113 “En huit jours il créa le monde” Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 291.

114 Zaida, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, p. 263.

mesi muhtemel cümleleri Kur'an âyeti diye sûrenin içinde numerik olarak zikrettiğini tespit ettik.

Tercümeden, Fatma Zaida'nın Kur'an'ın korunmuşluğu, nasılsa öyle kalması gerektiği gibi hususlarda yeterli bilgi ve hassasiyete sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Âyet ve sûre diye verdiği fakat âyet ve sûrelerle ilgisi olmayan bilgileri nereden aldığı, nasıl aldığı araştırılması gereken bir husustur. Fatma Zaida'nın bunları farklı kaynaklardan temin etmesi yüksek ihtimal dâhilindedir. Zira eldeki Kur'an'da 6.236 âyet varken, Fatma Zaida'nın tercümesinde 7.570 civarında âyet(!) vardır. Bu, her kullandığı cümlenin önüne koyduğu rakamlardan tespit edilebiliyor. Arada 1.300 civarında fazla âyet(!) bulunmaktadır. Bunların bir kaynağı olması lazım. Biz kısmen yararlanmış olabileceği kaynakları inceledik ve bu konuda ona rehberlik yapacak bir tercüme, kendisinden yararlanmış olabileceği bir eser tespit edemedik.

Fatma Zaida'nın, tercümesini Batı kamuoyuna yönelik olarak hazırladığı açıktır. Bu açıdan zaman zaman bazı âyetleri Batılıların anlayışı istikametinde tercüme etmesi, küçük bazı ilaveler yapması anlaşılabilir. Nitekim Muhammed Esed (v. 1992) de Batı kamuoyunu esas alarak hazırlamış olduğu *The Message of the Qur'an* adlı tercümesinde böyle bir yaklaşım sergilemiş; yer yer bazı âyetleri onların anlayışına ve mantalitelerine göre açıklamıştır. Bu bir ölçüde kabul edilebilir. Ancak Fatma Zaida bundan çok daha fazlasını yapmıştır. Bu açıdan onun Kur'an'ın manasını zorlayan, bazı yerlerde orijinal metinde karşılığı bulunmayan açıklamalar yapıp bunları âyetlerin tercümesi olarak sunması, tercümelerde orijinal metne sadık kalınması gerektiği ilkesince sorunlu olarak görülmektedir.

Yaptığı kimi tercümelere âyet gibi numaralandırarak takdim etmesi Batı kamuoyunda da Müslüman kamuoyunda da Kur'an hakkında yanlış algıların oluşmasına etki edebilir. Üstelik bu cümleler büyük bir tesir yaratacak, okuyucunun gönlünü cezbedecek türden muhtevaya sahip de değildir. Böyle olsa bile Kur'an'a bu tür ilavelerin yapılması kabul edilemez.

Fatma Zaida, istediği açıklamaları, Arapça ifadenin tercümesini aslına sadık kalarak verdikten sonra dipnotta verseydi, daha makul ve makbul bir iş yapmış olurdu. Bu durumun tercümesinin olumsuz bir yönü olarak görüldüğünü, tercümeyle büyük oranda müdahaleyi ifade ettiğini hatta bunların çoğu yerde açık bir şekilde tahrife kadar uzandığını söyleyebiliriz. Ancak bize göre Fatma Zaida bu müdahaleleri ve tahrifleri art niyetle, Kur'an'a ve İslam'a zarar vermek maksadıyla değil, belki Batı kamuoyunu kendince ikna etmek, yanlış düşüncelerini bertaraf etmek düşüncesiyle yapmıştır.

Gerek hayatına dair sınırlı veriler gerekse tercümesi, Fatma Zaida'nın çok yönlü, çok kültürlü, çok dilli, çok konumlu/statülü biri olduğunu göstermektedir. Daha sonra ihtida ederek Müslüman olduğuna göre eski inancını hesaba katarak çok dinli olduğunu yani hem eski dinini hem de yeni girdiği İslam'ı bildiğini söyleyebiliriz. Kur'an'ın korunmuşluğu ve asla müdahale edilmemesi gerektiği hususundaki bilgisinin yetersizliğini bir yana bırakacak olursak aslında bilgili biri olduğu anlaşılmaktadır.

Fatma Zaida bir kadın üstelik bir cariye olarak, kadınlarla ilgili hususlara fazlaca temas etmiştir. Her vesileyle kadınların önemine, özellikle evlilik, eğitim, boşanma ve kölelik gibi konulara dikkat çekmiştir. Bilhassa cariyelere özel vurgu yapmış, bu hususların kalın çizgilerle altını çizmiştir. Onlara iyi davranılması gerektiğini birçok yerde ısrarla dile getirmiştir.

Zaida'nın çevirisi yaratıcı bir süreç olarak algılanan ve feminist çevirmenler tarafından desteklenen yöntemlerle yapılan tercümelere, dikkat çekici bir şekilde benzerliklere sahiptir. Hatta bugünkü feminist yaklaşımlardan çok önce bunları yazmış olması hasebiyle bu anlayışın öncülerinden bir olarak addedilebilir.

Başta kadınlar ve cariyelerle ilgili hususlar olmak üzere yerel ve kültürel unsurlara çok değindiği görülmektedir. Birçok yerde âyetleri bu unsurları esas alarak tercüme etmiştir. Bu açıdan eserdeki çeviri yöntemini "kültürel çeviri" diye belirleyebiliriz.

Dikkatimizi çeken bir husus da, Fatma Zaida'nın cariyeler arasına fark koymasıdır. Ona göre efendi, beyaz tenli odalık olan cariyeleri kendi zevki için kullanmalı, onlara büyük sevgi ve ilgi göstermeli, başka bir iş vermemelidir; siyah tenli cariyelerin görevi ise evin ağır işlerini görmek olmalıdır.

Bünyamin Ali Efendi Ağa adında bir adamın dul eşi ve aynı zamanda cariye olan bir kadının, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Avrupa kamuoyunda İslam aleyhinde yazılıp çizilenleri takip etmesi, Müslümanlara, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e yönelik yanlış bilgi ve dedikodulara vâkıf olup bunlara tepki vermesi, bu yanlış bilgi ve kanaatleri düzeltmek üzere böyle bir eseri yazıp tabetmesi oldukça önemlidir.

Tercümesi başarılı olmamakla birlikte onu cariyelikten -kısmen de olsa- Kur'an mütercimi olma şerefine yükseltmiş, belli eksikleri ve yanlışları olmakla birlikte ona "Kur'an'ı Batılıların diline çeviren ilk Müslüman kadın olma" payesini kazandırmıştır.

Araştırmanızdan bu tercüme "Kur'an tercümesi" demenin pek de doğru olmadığı kanaati hâsıl olmaktadır. "İçinde bir miktar Kur'an âyetlerinin Fran-

sızca tercümelerinin bulunduğu derleme bir eser” diye bakmak, British Museum kataloğunda açıklandığı gibi “Kur’an pasajlarının, Hadislerin ve Fatma Zaida’ya özgü fikirlerin bir derlemesi” şeklinde takdim etmek daha isabetli olur.

Fransızcası, Arapçası, Türkçesi, Kur’an vukufiyeti ve dinî altyapısı iyi olan bir araştırmacının bu eser üzerinde uzun ve kapsamlı bir çalışma yaparak, hangi kısımlarının Kur’an, hangi kısımlarının Kur’an dışı olduğunu tespit etmesi; Kur’an olmayan kısımları nereden, nasıl aldığını belirlemesi yönünde daha ileri düzey çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu durum makalede belli seviyede gerçekleştirilmiştir. Rim Hassan da bazı âyetler üzerinden bu hususu kısmen başarılı bir şekilde işlemiştir ancak yine de tercümenin tamamı göz önünde bulundurularak daha geniş ve detaylı bir çalışma yapmanın zarureti devam etmektedir.

Kaynakça

Adıbelli, Ramazan, “İlk Fransızca Kur’an Tercümesi: André Du Ryer ve L’alcoran De Mahomet Adlı Eseri”, *bilimname*, sayı 43, 2020/3.

Anonymous *Notes and Queries: Volume III*, BoD – Books on Demand, 2020.

Aydar, Hidayet, “Dünya Dillerindeki Kur’ân Tercümeleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme”, *Tafsir Dergisi*, cilt 2, sayı 1, 2022.

Baysal, Alev, “Batılılar Gözüyle Harem: Gerçek ve Fantezi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt 4, sayı 1, Winter 2009.

Burman, Thomas E., “European Qur’an Translations 1500-1700”, *Christina-Muslim Relations A Bibliographical History, Volume 6 Western Europe (1500-1600)*, ed. David Thomas-John Chesworth-John Azumah-Stanislaw Grodz-Andrew Newman-Douglas Pratt, Leiden-Boston, Brill, 2014.

Chamberlin, Ann, *Hadım Edilmiş Bir Aşk Safiye Sultan*, çev. Solmaz Kâmuran, 18. bs. İstanbul, İnkılap Yayınları, ts.

Chamfort, Nicolas, “The Merchant of Smyrna”, *Isle of Slaves and Other Plays*, ed. Frank j. Morlock, Maryland, Wildside Press LLC, 2013.

Chauvin, Victor, *Bibliographie des Ouvrages Arabes ou Relatifs Aux Arabes Publies dans L’Europe Cheretienne de 1810 a 1885*, Liege – Leipzig, Imp. H. Vaillant-Ca H Manne, 1907.

Demir, Nilüfer Özcan, “Osmanlı Devleti’nde Harem Kurumu”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, sayı 28, 2003.

Drira, Abdelhamid, “Kazimirski dans L’histoire du Coran: Histoire de la Traduction du Coran du XIIe s. au Debut du XXe s.”, *The Arabist Budapest Studies in*

Arabic 40, ed. K. Dévényi, Budapest, Eötvös Loránd University Chair For Arabic Studies & Csoma de Kőrös Society Section of Islamic Studies, 2019.

Du Ryer, Andrey, *L'Alcoran de Mahomet Traduit de L'Arabe*, Amsterdam, Pierre Mortier, 1734.

Durays, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyüb el-Becelî er-Râzî, *Fedâilu'l-Kur'ân ve mâ unzile mine'l-Kur'ân bi Mekkete ve mâ unzile bi'l-Medîne*, ed. Gazve Budeyr, Dimaşk, Dâru'l-fıkr, 1408.

Dureidi, Sirin, "Multicultural Perspectives on the Representation of Muslim Women How it Influences the Self-Representations of Young Muslim Women in Istanbul and Bremen: A Comparative Study", (Master's Thesis), Kadir Has University School of Graduate Studies Communication Studies, Istanbul, 2020.

Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, İstanbul, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Ellis, A.G. - M.A., *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, Norwich, The Trustees of the British Museum, 1967.

Fikrî, Muhammed Hemmam, *Evâilu tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm fi'l-luğâti'l-Avrûpiyye muhtârât min kunûzi mektebeti't-turâsi'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Katar, Müessesu Katar mektebeti't-turâsi'l-Arabî ve'l-İslâmî, 2011.

Fluegel, Maurice, *The Messiah-Ideal: Comparative Religious Legislations, Doctrines and Forms Unfolding That Ideal*, Press of T. Kroh & sons, 1896.

Göncü, T. Cengiz, *Osmanlı'da Harem ve Cariyelik*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015.

Gözeler, Esra, "Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebû'l-evvel-4 Rebû'l-evvel Arası)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Hamidullah, Muhammed, "Le Centenaire Du Coran de Fatma Zaïda, Un Mystérieux Ouvrage", *Scribd*, 2018.

_____, *Le Saint Coran*, ed. Hadj Mohamed Nouredine Ben Mahmoud, Paris, Club Francais du Livre, ts.

Hamilton, Alastair, "André Du Ryer L'Alcoran de Mahomet, The Alcoran of Mahomet", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)*, ed. David Thomas-John Chesworth-Luis F. Bernabé Pons-Stanisław Grodz-Emma Gaze Loghin-Radu Păun-Mehdi Sajid-Davide Tacchini-Ann Thomson, Leiden-Boston, Brill, 2017.

Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları Leyla Saz, haz. Sedat Demir, 2. bs., İstanbul, Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012.

Hassen, Rim, “English Translation of the Quran by Women: The Challenges of ‘Gender Balance’ in and Through Language”, *MonTI. Monografias de Traducción e Interpretación*, no. 3, 2011.

_____, “From a Slave to a Translator: Conflicts and Mediation in Fatma-Zaïda’s Translation of the Quran”, *Literary Translation and Cultural Mediators in ‘Peripheral’ Cultures*, ed. D. Roig-Sanz - R. Meylaerts, Springer International Publishing, Palgrave Macmillan, 2018.

Hassen, Rim - Şerban, Adriana, “Translation of Religious Writings”, *An Encyclopedia of Practical Translation and Interpretation*, ed. Chan Sin-Wai, The Chinese University of Hong Kong, 2018.

İmparatorluktan Portreler Suna ve İnan Kıraç Vakfı Kolksiyonundan Seçilmiş Yapıtlarla 18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Dünyası ve Osmanlılar Sergi Kataloğu, haz. Semih Rifat-Bariş Kıbrıs-Begüm Akkoyunlu, İstanbul, Pera Müzesi Yayını, 2005.

İpşirli, Mehmet, “Harem (Osmanlı Devleti’nde Harem)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 16, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

İshak, Ali Şevah, *Mu’cemu musnnafâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, er-Riyâd, Dâru’r-rifâî, 1404/1984.

Kahf, Mohja, *Western Representations of the Muslim Woman*, Austin, University of Texas Press, 1999.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan, *Mu’cemu’l-târîhi’t-turâsi’l-İslâmî fî mektebâti’l-âlem (el-mahtûtât ve’l-matbûa)*, Kayseri, Dâru’l-akebe, ts.

Khanbagi, Ramin, *Interkulturelle Koran-Bibliographie*, Nordhausen, Traugott Bautz, 2014.

Konopacki, Maciej, “Polonya’da Kur’an-ı Kerim Tercüme Tarihi Bibliyografya ile Birlikte (1)”, çev. İhsan Süreyya Sırma, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 1979.

Łapicz, Czesław, “Niezwykłe losy pierwszego drukowanego przekładu Koranu na język polski (The Curious History of the First Polish Printed Translation of the Quran into Polish)”, *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza*, vol. 20, no. 2, 2013.

Larzul, Sylvette, "Les premières traductions françaises du Coran, (XVIIe -XIXe siècles)", *Archives de sciences sociales des religions*, no. 147, 2009.

Maden, Deniz, "Batılı Seyyahlara Göre Osmanlı Haremi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010.

Muzaffar, Abdul, "Le Coran de 'Fatma Zaide' Le Centenaire D'un Mysterieux Ouvrage", 19-22. (<https://www.scribd.com/document/378213325/1961-Le-Centenaire-Du-Coran-de-Fatma-Zaida-Un-Mysterieux-Ouvrage>) (Erişim Tarihi: 24.11.2019).

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2008.

Owen, Robert, *A Treatise of Dogmatic Theology*, London, J. T. Hayes, 1887.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Pompanin, Maria Teresa Chicote, "L'Alcorano of Andrea Arrivabene An Iconographical Framework", *Church History and Religious Culture*, no. 96, 2016.

Şabâb, 'Umar Aḥmad Şaiḥ, *Linguistic interpretation: the interpretive frame and first person domain*, Saudi Arabia, King Faisal University Press, 2017.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve'l-beyân Tefsîru's-Sa'lebî*, thk. Ebu Muhammed İbn Aşur, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Savary, M., *Le Coran Traduit de L'Arabe*, I. cilt, Paris, Garnier Freres, Libraires Editeurs, 1783.

_____, *Le Coran Traduit de L'Arabe*, II. cilt, Paris, Garnier Freres, Libraires Editeurs, 1786.

Shabab, Omar Sheikh, "The Evolution of Translation Culture: Translating the Holy Quran into French", *Journal of King Saud University Languages and Translation*, no. 15, 1423/2003.

_____, "The Evolution of Translation Culture", *Linguistic Interpretation: The interpretive frame first person domain*, Suudi Arabistan, King Fahd National Library Cataloging-in-Publication Data, 2017.

Suyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayib Arnaût, Beyrût, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 1429.

Şeyh, Muhammed Bab, "Tercemetu Andrey Du Ryer li maânî'l-Kur'âni'l-Kerîm; Kırâe fi'l-mehec ve'l-makâsîd", *fi't-Terceme*, cilt 5, sayı 1, 2017.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, el-Kâhire, Dâru hecer, 1422.

Taş, Kenan Ziya, *Osmanlı Devletinde Harem Hayatı*, İstanbul, Kripto Yayınları, 2013.

The Holy Koran in the Library of Congress A Bibliography, haz. Fawzi Mikhail Tadros, Washington, Library of Congress, 1993.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu nüzûli 'l-Kur 'ân*, thk. Kemal Besyûfî Zağlûl, Beyrût, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1411.

Woolworth Wm., Sage Jr., "A Bibliography of Koran Texts and Translations Linguistically and Chronologically Arranged", *The Muslim World*, vol. 17, no. 3, 1927.

Wycliffe Bible Translators, "Latest Bible Translation Figures Show Progress", <https://www.wycliffe.org.uk/resources/press-releases/latest-bible-translation-figures/> (Erişim Tarihi: 24.11.2019).

Zaida, Fatma, *L'Alkoran: Le Livre Par Excellence*, Lisbonne, Imprimerie de la Soci  t   Typographique Franco-Portuga, 1861.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir  ıkar  atışması bulunmamaktadır.